

DE INVAL BIJ VLIETSTRA

EEN DONDER-
SLAG BIJ
HELDERE
HEMEL

Albert
Metselaar

Op 22 november 1944 begonnen de razzia's in Hollandscheveld en omstreken. Een groep Nederlanders werd opgeleid door ervaren frontsoldaten, Nederlandse SS'ers, en had zich gevestigd in de school bij de Hervormde kerk van het gebied. Toen er was geschoten op de wachtposten, ontstond het idee dat het gebied vol zat met partizanen. Het werd een meedogenloze klopjacht op niet bestaande partizanen, waarbij veel mensen werden mishandeld, en heel wat onderduikers werden opgepakt. Dit is wat er is gebeurd rondom de familie Vlietstra. Een zoon hield een geheim dagboek bij, dat opnieuw tegen het licht werd gehouden.

*Bij opoe op school.
Moeder Vlietstra en
kleindochter*

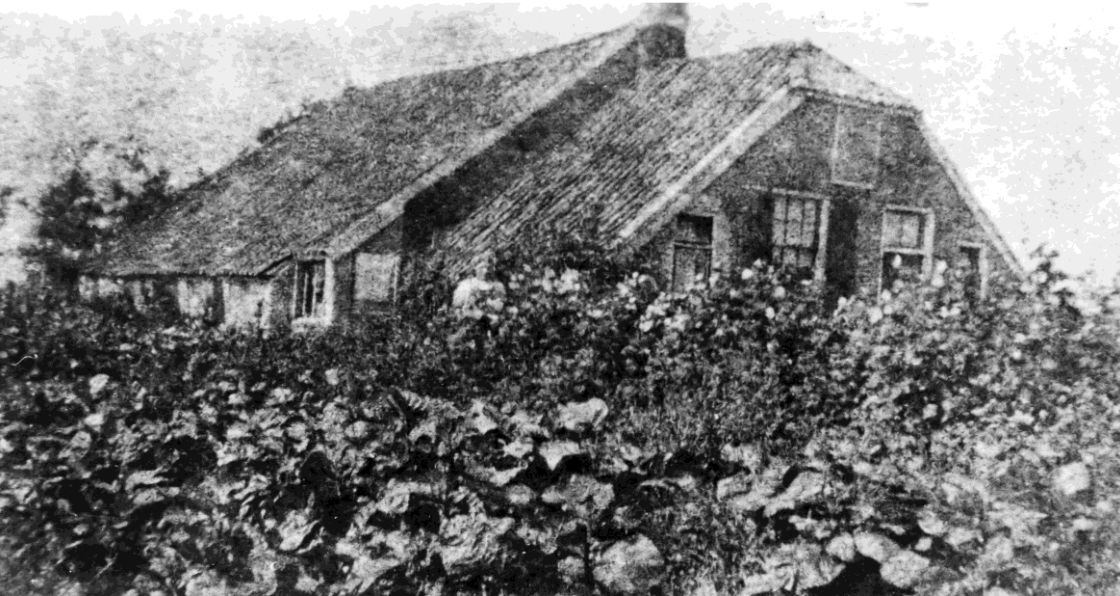

Stichting
Informatiecentrum Geschiedenis
Hollandscheveld & Hooftveen e.o.

**Omslag: Een variatie op één van de posters
van de SDAP uit de dertiger jaren.**

© Albert Metselaar, Hooftveen 2021.
Niets uit deze uitgave mag worden openbaar gemaakt en/of
vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder vooraf-
gaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Een wat onscherpe foto, met daarop duidelijk herkenbaar de boerderij, van een type zoals er zoveel stonden in het Hollandscheveld van de eerste helft van de 20^e eeuw. Huize Vlietstra.

DE INVAL BIJ VLIETSTRA

EEN DONDERDSLAC BIJ HELDERE HEMEL

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2021 albertmetselaar@home.nl

Hendrikus ('Rieks') Vlietstra (geb. 18-11-1871) en Willempje Kwant (geb. 1-9-1885) woonden aanvankelijk op Nieuwlande, gemeente Oosterhesselen. Vanaf 29 april 1919 stonden ze ingeschreven in de gemeente Hoogeveen. Aanvankelijk was dat als arbeider, met een woning in het Krakeel. Later werden ze landbouwers, met een boerderij ten westen van de Riegshoogtendijk. Rieks was eerder getrouwd geweest met Geesje Schoenmaker. Dat was op 3 juni 1899. Uit dit huwelijk had hij een zoon, Johannes (geb.1901). Er waren ook twee levenloos geboren dochttertjes uit dit eerste huwelijk. Na Geesjes overlijden was Rieks op 4 september 1907 in de gemeente Oosterhesselen getrouwd met Willempje. Ze hadden ook nog kort in Bochum, Duitsland gewoond en gewerkt. Daar was hun eerste kind geboren, Tieme (1910). Daarna volgden op Nieuwlande Hendrikus (1912), Berendina (1914), Willempje (1917), en in de gemeente Hoogeveen Pieter Martinus (1921), Willem (1924), Hendrik (1925) en Trijntje (1927). Een heel gezin. Willempje was ook niet oud geworden en overleed 23 juli 1922, nog net geen 5 jaar oud. Johannes was in 1926 vertrokken naar Noord Amerika. Tieme was al getrouwd, toen de oorlog uitbrak, en woonde niet meer in huis. Het gezin was lid van de Gereformeerde Kerk van het Janwinersdijkje.

DE EERSTE ONDERDUIKERS

Klarie Vlietstra, dochter van Hendrikus Vlietstra, gaf mij het dossier van haar vader ter inzage, met notities, brieven, krantenknipsels en gedrukte stukken rondom de onderduikers in de boerderij van de familie Vlietstra, Riegshoogtendijk 118, op de

westkant van de dijk en de zuidkant van de Kringswijk te Hollandscheveld. Maar dat zou mensen niet veel zeggen. Als de Carstensdijk op de westkant van de Riegs-hoogtendijk had doorgelopen, had hij bij hun huis langs gelopen. Wel liep het Cre-mersdiekie in de buurt. De familie had al vroeg onderduikers onder dak. Hendrikus Vlietstra schreef daarover als aanvulling op getikte herinneringen:

“Harry Dijkhuizen en Paul Schulz kwamen reeds bij ons augustus 1941 en zijn dan ook gedurende een nogal lange periode bij ons geweest. Beiden hadden een op-roep gekregen voor werk in Duitsland. Maar daar dat werk in de Duitse oorlogs-industrie hun te riskant toeleek, zijn ze bij ons op de wieke terecht gekomen, waar ze dan ook in het gezin werden opgenomen. De dagen worden weken en de weken maanden, waarbij ze ons zo nodig helpen met de bonenpluk en allerlei andere be-zigheden. Zondags gaan ze ook gewoon naar de kerk, hoewel wat de kerk betreft nogal veel verwisseld wordt om niet al te bekend te worden. Ook wat de kapper be-treft moeten ze al snel verwisselen, omdat de eerste kapper wel wat al te nieuws-gierig is, waar ze eigenlijk wel vandaan komen.”

(Met ‘wisselen’ werd dus bedoeld: er werd een andere kapper of een andere kerk bezocht. De familie kerkte doorgaans Gereformeerd, aan het Jan Wintersdijkje. Er is toen ook gekerkt in de Gereformeerde kerk te Elim, om maar niet teveel op te la-ten vallen dat het gezin Vlietstra tussentijds was uitgebreid. Daar kende men het gezin niet zo goed. Wat misschien ook meespeelde: daar preekte ds. Hoogkamp. De man was recht voor zijn raap en was hoofd van de LO in Elim en Nieuwlande.)

“Maar wanneer Harry na vele maanden goede geruststellende berichten van thuis ontvangt, besluit die daarna naar Bloemendaal terug te keren. Paul blijft dan nog een tijd lang bij ons, totdat het echtpaar Schwartz bij ons komt. Dan duurt het echter niet lang meer of Paul geeft te kennen ook naar zijn ouders te Haarlem te willen vertrekken. Het lijkt hem nu te riskant om nog langer bij ons te blijven. Slechts enkele maanden later arriveert een nog jongeman van 20 jaar ’s avonds, ook van Jood-se afkomst, welke zich voorstelt met de naam Gerard. Het is echter een noodgeval. Er zal spoedig een ander tehuis voor hun gezocht worden. Maar daar het zoeken van onderdak voor Joodse mensen niet zo eenvoudig is, is ook Gerard tot aan de bevrijding bij ons gebleven.” (....)

“Er zijn slechts enkele weken verlopen na de komst van Gerard als op een avond onze neef Freek Thalen bij ons komt, die is namelijk wel helemaal bekend met onze huiselijke omstandigheden. Hij en zijn vrouw zijn op van de zenuwen. Ze hebben al een Joods meisje van circa 18 jaar in huis genomen, terwijl ze een gezin hebben met kinderen, waarvan de oudste circa 12 is. Nu heeft het oudste dochtertje de vraag gesteld: “Pappa, is dat meisje een Jodinnetje, ze heeft zulk zwart haar”. Ze kunnen er ’s nachts niet van slapen, hoe moet dat nou, of Ome Rieks en Tante Wil-lempe (Vlietstra) misschien voor één week Marie in huis kunnen nemen, want ze zullen er alles aan doen om spoedig een plaats voor haar te vinden. Zo hebben we de volgende dag er een nieuw karwij bij, namelijk het afschermen van een kleine gelegenheid, waar Marie de nacht door kan brengen. Gelukkig behoeft Marie slechts enkele weken bij ons door te brengen, waarna ze vertrekt naar Nieuwlande, waar ze voorlopig bij de familie Muller een goed onderkomen vindt.

Een kaart van de geallieerde troepen uit 1944. Voor de B zien we de boerderij en bijgebouwen van de Vlietstra’s. Men woont afgelegen en tussen de wijken.

RIGSHOOGTE

11.6

Zuideropgaande

CALKOENS

11.2

School

CARSTEN

11.7 LANGE

JAN

BENNER

BRANDLIGTS

Zo gaat alles zijn gewone gang. Voor de omgeving zijn er nu geen onderduikers meer bij ons. Deze mensen mogen namelijk daags niet gewoon buiten komen. Hun verblijf moet voor een ieder strikt geheim blijven. Bij mooi weer kunnen ze echter aan de zuidzijde van het huis wel eens buiten komen, daar is namelijk een klein gedeelte gecamoufleerd, met aan de noordzijde het huis op circa 10 meter afstand, aan de zuidzijde een groot kippehok, en een schutting van rietmatten in het oosten. Dan zien we een sop een middag twee jonge kerels langs het fietspad lopen, op weg naar ons huis. Als ze dichterbij komen, herkennen wij in de één Harry Dijkhuizen. De ander blijkt zijn oudere broer Engel te zijn. Uit de gesprekken blijkt Engel namelijk op het nippertje aan de Duitsers ontkomen te zijn, daar hij als vrachtwagenchauffeur werkzaam was is men hem daar op het spoor gekomen, en toen waren ze tegen de middag naar zijn huis gegaan om hem daar op te wachten, om dan mee te nemen op transport naar Duitsland. Harry, die toen juist thuis was, wist ongemerkt het huis te verlaten, waarna hij langs de route de vrachtwagen liet stoppen, om daarna rechtstreeks met de trein naar Drenthe te rijden en zijn broer bij ons thuis te bezorgen. Na later bleek was Engel wel juist op het nippertje ontkomen, want toen tegen de middag hij niet thuis kwam, noch bij zijn baas, begreep men dat de vogel hen trachtte te ontkomen. Een in der haast invoeren van een snelle treincontrole gaf dan ook niet meer het gewenste resultaat. Zo hadden we dan geheel onverwachts weer een nieuw gezinslid erbij.

De ouders van Engel wisten van Harrie alleen slechts dat hun zoon een voorlopig onderdak had, doch niet waar en onder welke omstandigheden. Voor Engel geldt wel de regel dat hij niet anders op de openbare weg mag komen, dan als het strikt noodzakelijk is, zodat alleen de naaste burens van zijn aanwezigheid bij ons op de hoogte zijn. Dit omdat we bij ons thuis niet al te snel risico's kunnen oplopen. Nadat hij vele maanden aaneen bij ons is geweest, krijgt hij tenslotte wat heimwee, en gaat dan weer naar Bloemendaal terug. (...)

“Paul heeft, nadat hij ons verlaten heeft, nogal een zeer spannende tijd doorgemaakt. In Haarlem werd hem de grond al snel te warm onder de voeten, zodat hij het deze keer zocht in Brabant, vanwaar we zijn brieven ontvingen. In het begin ging het daar wel redelijk goed. Hij had daar toen ook wel een prima onderduikadres. Paul was dan ook iemand met een enigszins zacht karakter, goed, intellectueel, hulpvaardig en een flink aanpassingsvermogen. Maar ook in Brabant waren de Landwacht en de SS-troepen zeer actief om de zogenaamde onderduikers op te sporen, zodat hij ook al spoedig van adres veranderen moest. Maar het veranderen van woonadres bleek niet afdoende te zijn. Op een zeker moment bezaten ze zelfs geen enkel onderkomen, en werden ze gelijk hazen door de jagers opgejaagd. Wanneer zo'n brief bij ons binnenkwam, werd hij door allen gelezen. Omdat de familie Zwart en Gerard veelal gedoemd waren om veel in huis te zitten, hadden deze een grote behoefte aan lezen. Daar we bij ons thuis niet over zoveel boeken beschikten, ging vader geregeld elke week naar Hoogeveen om een flinke voorraad boeken te lenen, uit de Christelijke Uitleenbibliotheek.

Nu gebeurde het eens toen vader weer nieuwe boeken had uitgezocht, dat één van de helpsters vader een brief teruggaf, welke gevonden was, de vorige week, in één der teruggebrachte boeken. Het was namelijk een brief, welke als leeswijzer had dienst gedaan, en waarin Paul schreef hoe hij vluchtend zwierf door Brabant. Enkele weken later, toen vader weer boeken ruilde, vroeg dezelfde helpster of er nog

berichten van Paul doorgekomen waren. Ook Paul is nog goed de bezettingstijd doorgekomen. Met de bevrijding van Zuid-Nederland heeft hij daarna het Amerikaanse leger gediend als tolk."

(Zo'n brief wees de onderduikers ook op het gevaar ontdekt te worden. Tevens geeft het aan wat voor risico's mensen als het gezin Vlietstra liepen, want als een voormalige onderduiker toch gepakt werd, en aan de 'juiste' verhoormethoden werd onderworpen, zou ook hun adres genoemd worden. Vrijwel niemand bleef zwijgen, als de SS zich uitleefde. Als de brief in verkeerde handen was gekomen, was het ook verkeerd afgelopen. In het voorgaande hebben we onderduikers ontmoet, die er bij de overval van 22 november 1944 al niet meer waren. Dat geld ook voor 2 ontsnapte Russische krijgsgevangenen, tijdelijk aanwezig bij de Vlietstra's, die een eigen studie verdienen. Wel aanwezig bij de Vlietstra's waren Sal van Son, toen Gerard genoemd, en het echtpaar Salomon Isak Zwartz en Josephine ("Jossy") Zwartz-Epstein, beiden in de 60. Ze waren omstreeks augustus 1942 bij hen onderdak gekomen. Vader Vlietstra had op een middag – enkele maanden voor de komst van het gezin Zwartz - ook bezoek gekregen van Simon Lazarus, veehandelaar in Het Haagje, en Bram Muller, eveneens uit het Haagje. Of ze met hun gezin mogen komen onderduiken, als het in Hoogeveen tot razzia's mocht komen. Dat is goed. Vader Vlietstra handelde wel met Simon Lazarus. Op 2 oktober 1942 werden beide gezinnen echter weggevoerd naar Kamp Westerbork. Ze hebben de oorlog niet overleefd. Het gezin Vlietstra ontving de Yad Vashem onderscheiding. Op de website van Yad Vashem is geen melding gemaakt van de Joodse 'Marie'. Ze was een nicht van het echtpaar Zwartz, en kwam nadien nog wel eens bij oom en tante bij de Vlietstra's op bezoek.)

SAL VAN SON ('GERARD') OVER HET VERBLIJF BIJ DE VLIETSTRA'S

Salomon van Son was één van de onderduikers van de familie Vlietstra, die op de Alteveerse wijk woonde, ter hoogte van de Carstensdijk. Hij schreef over hoe ze de tijd doorbrachten, voorafgegaan door een schets van hun woonsituatie: *"In de afgelegen boerderij van de Vlietstra's waren, behalve het ouderpaar en de zes nog inwonende kinderen, in begin 1943 het echtpaar S.I. Zwartz uit Oldenzaal en Sal van Son uit Apeldoorn liefderijk opgenomen. Joodse mensen werden door de Duitsers fel vervolgd en zij, als Joden, konden slechts trachten een onderduikadres te vinden om aan deportatie en vernietiging te ontkomen. Mensen die Joden verborgen hielden, liepen zelf aanhoudend levensgevaar voor zichzelf en hun gezin, want bij ontdekking wachtte hen hetzelfde lot als de Joden die ze wilden redden. De boerderij van Henderikus en Willempje Vlietstra leende zich door zijn afgelegen ligging en moeilijke bereikbaarheid - via een smal fietspad langs de "wieke", die nog verder door liep naar Kerkenveld - erg goed voor het verborgen houden van personen die ook niet gezien mochten worden door familie, burens en kennissen. Immers, onvoorzichtig gepraat of ook verraad kon fataal zijn.*

De omwonende burens waren geheel onwetend omtrent ons verblijf aldaar. Wanneer het blaffen van de waakhond aankondigde dat familie, burens of vreemdelingen in aantocht waren, verdwenen de drie onderduikers schielijk in de kamer op de deel, die nooit open was. Daar stond een oud kabinet dat in de houten wand tussen de deel en het hooivak was ingebouwd en door een door Willem Vlietstra Jr. handig geconstrueerd luik in de scharnieren achterwand, de onderduikers in staat stelde dwars door de kast zich in een uitgespaarde ruimte in het hooivak te verbergen. De

klappende achterwand van het kabinet werd dan met grendels van binnenuit afgesloten. Niet zo'n comfortabele plek, om liggend op het hooi, lang te verblijven. Het gebeurde trouwens alleen bij echt dreigend gevaar. Er stonden altijd wat flessen water en een pot voor het geval dat....."

Hoe brachten de onderduikers hun tijd door, al die jaren, al die maanden, al die dagen, al die eindeloze uren gedurende de twee en een half jaar van hun verblijf op de Riegshoogtendijk in het Hollandscheveld? *"Uiteraard met het bieden van wat hulp binnenshuis, wat stoffen, wat vegen, aardappelen schillen, karnen, knutselen. Verder véél lezen. Ieder half jaar kwam er van bevriende zijde uit Oldenzaal een kist boeken. Maar ook haalde vader Vlietstra in de Christelijke uitleenbibliotheek in Hoogeveen karabiezen vol lectuur. Behalve de toen populaire boeken van de Nobel-reeks, uitgegeven door Callenbach-Nijkerk, vroegen we ook uit de bibliotheek de toen al heel oude klassieken van mevrouw Bosboom-Toussaint, van Jacob van Lennep en van Betje Wolff en Aagje Deken aan. In normale tijden niet om door heen te komen van langdradigheid, maar och, we hadden alle tijd.... Ik zal nooit vergeten hoe vader Vlietstra op lange winteravonden bij de carbidlamp aandachtig lezend "Bartje" verslond; soms lachend, soms ontroerd. Het was immers zijn eigen overbekende Drentse land, waarover hij las.... En verder hielden de heer Zwartz en Sal van Son (oftewel "Gerard") hun kennis van talen bij door krantenartikelen in het Frans, Duits en Engels te vertalen.*

Ook halve Libelles werden vertaald, waarbij nu enige tijd veel verschil van mening ontstond, omdat ieder op zijn stuk bleek staan inzake de juiste vertaling van een zinsnede. Mevrouw Zwartz was van geboorte een Duitse, zodat over die taal gelukkig nimmer een conflict kon ontstaan; dat scheelde al weer.... En dan nog als afleiding: algebra! Willem bezat van de PBNA, waar hij schriftelijk studeerde, een zelfstudie algebraboek. Ook daar steunde de lamme de blinde, maar met vallen en opstaan en elkaar helpen en soms verwensen hebben we het boek bijna voltooid. Alle opgaven moesten op nul uitkomen dus dat was een makkelijke controle. Vierkantsvergelijkingen, logaritmen, imaginaire getallen en complexe getallen, ik zou er nu niets meer van weten, maar het hield ons toen geestelijk wel op de been." Tot zover Sal van Son.

En dan waren er de berichten en de geruchten..... Het was streng verboden om een radio te bezitten, te gebruiken en laat staan de uitzendingen te beluisteren van RADIO ORANJE, de stem van Strijdend Nederland, die vanuit Engeland door de Nederlandse regering-in-ballingschap werden uitgezonden. Er was nooit radio geweest op Riegshoogtendijk 118, om de eenvoudige reden dat zó ver van de dijk geen elektrische aansluiting was en de transistors moesten nog worden uitgevonden. Maar heel vertrouwde kennissen of familie kwamen ons de berichten vertellen. Hoever de Duitsers waren gevorderd of teruggeslagen. Wat in Rusland gebeurde. Dat Amerika tot de strijd van de geallieerden was toegetreden en vooral de lang, l  ng verwachtte invasie, waar iedereen altijd over sprak en waarnaar reikhalzend werd uitgezien en welke hoop op 6 juni 1944 in Frankrijk eindelijk werd vervuld!. Het leek het einde, maar in Nederland werd het van veel ellende en verdriet pas het begin....

Ondanks al deze dreiging, slechte berichten omtrent familie of kennissen die met het strenge bezettingsregime in aanraking kwamen, hielden we niet alleen de moed

er in, maar verheugden we ons ook over kleine dingen, de koe die kaljde, de biest-vla, de heerlijke karnemelk, de prachtige boter, de eerste nieuwe aardappelen die, tot onze (Zwartz' en Gerards) verwondering, na de nieuwe oogst bij het ontbijt in grote hoeveelheid in boter gebakken op tafel kwamen. Maar ook de door Piet voor het eerst op eigen terrein gekweekte tomaten of Willems vorderingen bij de PBNA. En later de duizenden vliegtuigen die 's nachts over vlogen om doelen in Duitsland te bombarderen. Angstige geruchten, ernstige tegenvallers, de V-'s, de eerste geleide projectielen die de Duitsers afschoten, bedoeld voor doelen in Engeland maar die, als de lancering mislukte op óns hoofd terecht konden komen.... Maar..... hebben we ooit weer zoveel gelachen ook, als in die tijd?" Tot zover Sal van Son.

VERSLAGLEGGING, PUBLICATIES EN BEWERKINGEN

Het bekende boek *'Het Huus op de wieke'* van Hendrikus Vlietstra, uitgegeven door het Drentse Boek, is een bewerkte versie van een dagboek en een uitwerking daarvan door Vlietstra zelf. De bewerking werd gedaan door Lammert Huizing. Het is al doende een boek van Huizing geworden, met Vlietstra als bron, door de bril van de bewerker. De originele teksten geven een ongekunsteld beeld van de gebeurtenissen op en rond 22 november 1944 in het Hollandsche Veld, op één van de achterste stukken van de wijken vaan het Alteveerse Opgaande, ten westen van de Rieg, de Riegshoogtendijk. Na aanleiding van het boek zijn twee andere teksten geschreven, door een broer en door één van de onderduikers. Reden: ieder had zijn eigen ervaringen. Het boek van Lammert Huizing had niet geleid tot nader onderzoek, zodat deze geen kans hadden gekregen. Het boek verscheen op 3 februari 1987, nadat het eerder al als feuilleton in de Hoogeveensche Courant had gelopen. Een eerste versie van een geïntegreerd geheel (alle getuigen) verscheen in 1993 als onderdeel van het boek *"Duikelaars in de velden"*. De basisteksten waren echter nog niet ingezien. Deze kwamen 17 mei 2021 tevoorschijn bij een dochter van Hendrikus Vlietstra, uit het archief van haar vader. Deze reconstructie van de gebeurtenissen rondom de familie Vlietstra zijn een samenvoeging van de nog in de oorlog gemaakte aantekeningen, de eerste uitwerking van Hendrikus Vlietstra op basis van zijn eigen kopie, en opnieuw de teksten van een broer en de onderduikers.

De spelling is gemoderniseerd en gecorrigeerd. Geen 'eene' maar 'ene', en niet 'ingeweit' maar 'ingewijd', om enkele voorbeelden te noemen. In de zinsconstructies is niet veel veranderd, op een enkele uitzondering na. Het blijft de taal van de ooggetuige. Een enkele keer is een zin echter zo lang geweest, dat dit met een tussenwoordje is opgeknipt. Dat wordt uit de tekst zelf ook wel duidelijk. Staat een woord namelijk tussen haakjes, dan stond het niet in de oorspronkelijke tekst. Tussen de teksten zijn notities aangebracht. Als daar sprake is van 'latere versies' dan gaat het om de eerste uitwerking van de notities in feuilletonvorm en het later boek. Deze zijn nogal wat afwijkend aan de oorspronkelijke teksten! In de bewerkingen van de notities lijkt de bewerker het niet zo nauw genomen te hebben met de bron..... We beginnen met de originele notities van Hendrikus Vlietstra:

DE OVERVAL: DE DAGEN VOORAF

"19 november. Het is vandaag zondag en tegen de middag klaart de lucht mooi op. De zon komt er weer door en we besluiten dan om de koeien nog een poosje in 't

land te doen. Daar op deze wijze de koeien in 't najaar zo lang mogelijk buiten te laten, sparen we enigszins wat meer hooi op voor de lange wintermaanden welke volgen. Juist hebben we de koeien in het land, als we naar het fietspad kijken. Daar zien we een drietal jongens op de fiets aankomen, welke volgens het opsteken van de hand ten groet, ons blijkbaar goed kennen. En ja, hoewel in 't geheel niet verwacht, blijken het kennissen van ons te zijn, welke uit de omgeving van Zandvoort vandaan komen, waar ze als evacueés wonen, en welke langs een zeer lange weg eindelijk bij ons zijn gekomen om hier uit Drenthe wat levensmiddelen te halen. Na wat heen en weer praten besluiten ze deze middag en de eerstvolgende nacht bij ons te blijven en de volgende dag, maandag, naar Ruinen te vertrekken, waar ze ook levensmiddelen in ontvangst kunnen nemen, om daarna op 21 november weer de lange terugreis te aanvaarden nadat ze zo de zondagmiddag en nacht bij ons geweest zijn.”

(De twee jongens zijn Chiel en Arie. Latere versies zeggen dat ze uit Bloemendaal afkomstig waren. Dan is er ineens ook sprake van dat ze al in Runen eten hadden gehaald, terwijl de basisnotities toch echt zeggen dat ze nadien naar Ruinen zijn gegaan. De jongens werden op de Veluwe door de Landwacht aangehouden en moesten hun voedsel weer afstaan.)

“20 november. De volgende dag dorsen we een gedeelte bonen af, welke ze van ons medenemen, plus nog al een flink stuk spek en andere levensbehoeften, doch voordat ze vertrekken krijgen ze nog de ernstige waarschuwing mede, om wat er ook gebeurt, nimmer mede te delen uit hoeveel leden ons gezin bestond, omdat dit voor ons zeer gevaarlijk kan zijn, daar we nogal wat zogenaamde onderduikers bij ons 't huis hebben, en wel behalve mijn 2 broers en ik zelf ook nog 3 joden, zodat we er nogal gevaarlijk voorstaan. Ze vertrekken dan, deze jongens, des 's middags zwaar beladen weer naar Ruinen, om daarna de volgende dag naar hun woonplaats te vertrekken. Overigens verloop ook deze dag weer geheel normaal en des avonds gaan we als gewoonlijk met zijn 5'en (een ondergedoken jood en wij als 4 broers) gezamenlijk naar onze uitstekend gecamoufleerde slaapkamer, welke we in een kippehok hebben, om daar de nacht door te brengen.”

(Het blijft opmerkelijk. Twee etenhalers, die op de hoogte zijn van de Joodse onderduikers en van wie bekend is dat ze zijn aangehouden, en de daarop volgende inval bij de familie Vlietstra. Bij het inleveren van het voedsel zullen er vragen zijn gesteld. Werden daaruit conclusies getrokken?)

“21 november. Ook deze dag verloopt op een geheel normale wijze. Wel krijgen we in de loop van de dag nog een waarschuwing, daar de groene politie weer in Hoo-geveen aanwezig is, doch dit is niet zoveel bijzonders, daar we steeds bij dergelijke gelegenheden gewaarschuwd worden, en ook buiten dat altijd op onze hoede zijn, zowel bij dag als bij nacht.”

(Dan ontbreken er enkele blaadjes. Het zijn juist de blaadjes waarin de oorspronkelijke versie van de inval van 22 november werd opgetekend. Potlood op dunne velletjes papier. Hendrikus Vlietstra heeft het echter in getikte vorm opgestuurd aan de onderduikers, in januari 1982, we citeren daaruit, en geven tevens ruimte voor de beschrijving van deze gebeurtenissen van Sal van Son en Willem Vlietstra, de broer van Hendrikus. Daarna gaan we terug naar de oorspronkelijke aantekeningen van Hendrikus Vlietstra, over de dagen in de gevangenis. Hendrikus Vlietstra:)

HIER WOONDE
ABRAHAM HIJMAN
MULLER
GEB. 1904
GEDEPORTEERD 1942
UIT WESTERBORK
VERMOORD 28.2.1943
AUSCHWITZ

HIER WOONDE
ALICE MULLER-
FALTITSCHKE
GEB. 1909
GEDEPORTEERD 1942
UIT WESTERBORK
VERMOORD 29.10.1942
AUSCHWITZ

HIER WOONDE
EVA MULLER
GEB. 1932
GEDEPORTEERD 1942
UIT WESTERBORK
VERMOORD 29.10.1942
AUSCHWITZ

HIER WOONDE
ABRAHAM JOSEF
MULLER
GEB. 1942
GEDEPORTEERD 1942
UIT WESTERBORK
VERMOORD 29.10.1942
AUSCHWITZ

Deze families uit het Haagje zouden onderduiken bij de Vlietstra's. Helaas, het is anders gelopen. Ze zijn vermoord. Stolperstenen herinneren aan hen.

HIER WOONDE
SALOMON DE TAUBE
GEB. 1858
GEDEPORTEERD 1942
UIT WESTERBORK
VERMOORD 28.10.1942
AUSCHWITZ

HIER WOONDE
SIMON LAZARUS
GEB. 1886
GEDEPORTEERD 1943
UIT WESTERBORK
VERMOORD 28.5.1943
SOBIBOR

HIER WOONDE
MARGARETE
LAZARUS-DE TAUBE
GEB. 1893
GEDEPORTEERD 1943
UIT WESTERBORK
VERMOORD 28.5.1943
SOBIBOR

HIER WOONDE
IRMGARD LAZARUS
GEB. 1924
GEDEPORTEERD 1943
UIT WESTERBORK
VERMOORD 19.2.1943
AUSCHWITZ

HIER WOONDE
CURT LAZARUS
GEB. 1925
GEDEPORTEERD 1943
UIT WESTERBORK
VERMOORD 28.5.1943
SOBIBOR

DE OVERVAL VAN 22 NOVEMBER 1944 BIJ DE VLIETSTRA'S

"Het is nu inmiddels twee uur in de middag. als ik in het stookhok door het raam naar voren kijk, langs de wieke, zie ik daar onze buurjongen Hendrik Nijmeijer. Eigenlijk loopt hij niet gewoon; hij loopt veel te gehaast. Hij is dan nog circa 200 meter van ons huis af. Als ik dan mijn oog richt naar het fietspad, 't Cremersdiekie, zie ik meteen de oorzaak waarom Hendrik zo snel loopt. Het Cremersdiekie loopt op 60 meter afstand evenwijdig met de wieke. Daar komt namelijk ook een grote groep soldaten aan, en blijkbaar wil Hendrik deze trachten te ontlopen. Hard lopen is echter niet goed mogelijk, omdat hij teveel onder schietafstand is. Wanneer ik dat zie besef ik meteen dat er nu onmiddellijk gevaar dreigt, waarop ik dan meteen in de huiskamer de komst van de soldaten meedeel.

Moeder, Gerard en ik gaan dan direct naar de achterkamer om de deuren van de grote linnenkast te openen. In de wand is deze vast gebouwd. De stapeltjes kleren van de onderste plank worden snel weggenomen, de achterwand omhoog gedrukt en meneer en mevrouw Zwartz en Gerard, alle drie joodse onderduikers, schuiven over de onderste plank van de kast in de daar achterliggende schuilplaats, welke we de naam van de spelonk hebben gegeven.

Als ze zijn verdwenen wordt alles daarna weer snel op zijn plaats gelegd. De onderduikers hebben het luik aan de achterzijde met een hefboom weer stevig op zijn plaats bevestigd. Als we rond zien en niets op de aanwezigheid van onderduikers wijst verlaten we de kamer. Ofschoon we nog niet eerder een dergelijke vlucht gerepeteerd hebben is alles in een zeer snel tempo verlopen. Buiten is onze buurjongen net bij het vonder om over de wieke naar ons huis te komen; of eigenlijk is het zijn bedoeling, om met ons naar achteren te vluchten voor de aankomende groep soldaten, maar het is vrijwel onmogelijk om zo'n grote groep van circa 35 zwaar bewapende soldaten op zulk een korte afstand te ontvluchten want ze komen in snel marstempo op ons huis af. En wanneer ze nog zo'n 30 meter van de wieke af zijn beginnen ze in het Duits al naar ons te schreeuwen en dat het niet veel vriendelijks is beseffen we terdege. Onze jongste broer Henk is inmiddels verdwenen naar een soort geheime schuilplaats. Als de groep soldaten bij het vonder is aangekomen wordt al direct een lichte mitrailleur in stelling gebracht. Broer Piet wordt er zo zenuwachtig van dat hij tracht te vluchten, maar hij heeft nog maar enkele stappen gedaan of de kogels vliegen hem om de oren en hij begrijpt dan ook direct de onmogelijkheid ervan.

Inmiddels zijn reeds over het vonder van de wijk gekomen en schreeuwen ze ons in het Duits toe dat dit terroristennest moet worden uitgeroeid. Wij zijn allemaal partisanen. Als we reageren op hun beschuldigingen, in het Duits, blijken ze ook goed Nederlands te kunnen spreken, waarbij blijkt dat al deze soldaten in Duitse uniform Nederlandse SS'ers zijn, onder leiding van een beruchte Duitse SS-officier. Of we maar gauw willen zeggen waar zich de wapenvoorraad bevindt, want er zit volgens hen bij ons een belangrijke wapenvoorraad. Onderduikers zijn er ook en ze verzeren dan ook dat zij dat dan zelf wel zullen uitzoeken. Ondertussen staan wij met zijn vijven, vader en wij als drie broers en buurjongen Hendrik, op circa 10 meter achter het huis bij elkaar, met de handen boven het hoofd. Moeder en de meisjes mogen schuilen achter in de koestal. Al heel gauw breekt er een gejuich uit bij een groepje soldaten. Ze menen een enorme vondst te hebben gedaan. Dicht bij ons

achter het huis staat namelijk een oude schuur en daar komen ze dan met hun buit vandaan. Zelf begrijpen wij er niets van wat die lange cilindervormige lege benzinetank voor hen kan betekenen. We hebben die in het weiland gevonden, afge- worpen door een terugkerende bommenwerper. Maar er wordt ons al gauw duidelijk gemaakt: voor hen is het geen lege benzinetank maar een droppingsprojectiel, waarmee wapens zijn gedropt. Maar wanneer wij blijven vasthouden aan het feit dat het een gewone benzinetank is die we in het weiland hebben gevonden zakt hun illusie toch wat ineen.

Maar dan blijkt men plotseling een fiets gevonden te hebben en wel op plusminus 70 meter van ons huis, langs het pad waar ze zelf langs gekomen zijn. Deze fiets behoort, zeggen ze, aan iemand die bij ons thuis zijn toevlucht heeft gezocht. De fiets welke men ons aanwijst zien ook wij nu voor het eerst. Een verklaring ervoor kunnen wij niet geven. Het is in elk geval geen fiets. van ons. Maar dan menen ze zelf wel te weten van wie de fiets is, n.l. van J. Kats, welke een rijwiel zaak heeft in Hollandscheveld; en daar men Kats niet thuis heeft getroffen moet ook die hier een schuilplaats hebben gevonden. Op hun vraag of we Kats ook kennen bevestigen wij dat. We voegen er aan toe dat we met Kats geen zakelijke of andere relaties onderhouden. Onverwacht wordt echter het fietsprobleem opgelost door één van de eigen soldaten, die als ordonnans de verbinding in stand houdt met het hoofdkwartier in Hollandscheveld.

Ondertussen gaat de huiszoeking in en om het huis nog gestaag door, totdat we dan een luid geschreeuw horen aan de zuidzijde van het huis. In spanning wachten we op wat er nu komen zal, maar al spoedig zien we hoe ze nu onze jongste broer Henk in hun midden hebben. Ze hebben dus de schuilplaats, de gecamoufleerde slaapkamer, gevonden die in de grote lange kippenschuur was ingericht. Die besloeg een oppervlakte van plusminus 4 x 5 meter waarin zich dan ook twee 2-persoons ledikanten bevonden. Het was een schuur met een totale lengte van 17 meter, waarvan het middengedeelte de slaapkamer was. Het westelijke gedeelte was deels gevuld met brandhout, oude legnesten en allerlei oude rommel, verder opgevuld met turf. Het oostelijke deel was ook gedeeltelijk met turf gevuld, terwijl het middendeel ook met turf aan voor- en achterzijde waren gecamoufleerd. De zwakke plaats vormde de ingang; een klein luik, dicht aan de grond. Want als men door dat luik naar binnen kroop dan moest men achter zich, alvorens het luik dicht te doen, een dunne laag turven voor het luik stapelen om dat weer onzichtbaar te maken. In dit geval werkte dit fataal, daar na een uitgebreid onderzoek deze schuur ogenschijnlijk geen problemen vormde. Een der soldaten trapte tegen het luik onder aan de grond, waarbij de opgestapelde turven toen naar beneden vielen. Dit terugvallen van de turven wekte argwaan, waarna het luik toen helemaal ingetrapt werd en daarachter een grote ruimte zichtbaar werd.

Dan klinkt het bevel: "Heraus, 'raus!! Broer Henk kruipt naar buiten. Op hun vraag of er meer personen zich in die ruimte bevinden antwoordt hij ontkennend, hetgeen hen echter niet overtuigt. Daarom gaat er één op de knieën bij het luik zitten, gaat dan met de arm naar binnen en schiet zijn pistool leeg in die ruimte. Orndat geen van hen naar binnen durft voor een onderzoek gaat nu de vraag door de groep om handgranaten. Dan duurt het slechts een ogenblik ene na de andere handgranaat ontploft in die ruimte. Blikgolflaten vliegen daarop in de lucht in flarden en stukken

dekens zeilen door de lucht tot zelfs over het huis heen. De zo goed gecamoufleerde slaapkamer is in een ruïne veranderd.

Ook binnen in huis gaat de huiszoeking nog steeds door en wel op een zo uitgebreid mogelijk gebied. Met de bajonet op 't geweer wordt het hooi vak gepeild op een mogelijke schuilplaats. Ook het voorgedeelte van het huis wordt nauwkeurig onderzocht, waarbij alle bruikbare etenswaren welke in de kelder en de provisiekast aanwezig zijn in soldatenmagen verdwijnen. Ook van de onder— en bovenkleding van de gezinsleden blijkt later veel te zijn verdwenen, evenals de eigenbouw tabak welke aan lange touwen onder de hanebalken te drogen hing. Kleding, lege weckflessen, kapotgetrapte etensborden enz. enz. liggen overal over de vloer verspreid. In een afgeluisterd gesprek in de achterkamer zegt de ene soldaat tegen zijn maat: "Wat zullen die mensen een rommel vinden als ze weer thuis komen" waarop de ander antwoordt: "Die komen niet weer thuis ; die worden allen afgevoerd."

Ook de achterkamer wordt nauwkeurig onderzocht en dan wel speciaal die grote linnenkast, welke één geheel vormt met de houten wand waarin hij goed en degelijk is vastgespijkerd. Hoe men er ook aan rukt, de kast blijft stevig vast zitten. Inwendig is de achterkant geheel met papier beplakt. De scharnieren van het luik zitten juist achter een vaste plank, terwijl ook de onderzijde achter een vaste plank verborgen zit. Het luik is aan de achterkant met een soort hefboom stevig vastgezet. Het onderste deel van de kast bestaat uit een lange diepe lade en achter die lade is het hooivak zichtbaar. Deze kast wordt heel secuur bekeken, de inhoud wordt eruit gegooid en de achterwand wordt aan een grondige inspectie onderworpen.

Als dat geen resultaat oplevert trekt men de onderste lade er uit en plukt men het hooi dat daar zichtbaar wordt ook weg. Het is een wat onhandige bezigheid want het hooi blijkt op sommige plaatsen nogal vast te zitten. Juist Op het kritieke moment stoppen ze er mee. Een soldaat had, zonder dat hij daar erg in had, tussen het hooi waar hij zo aan trok de punt van de deken te pakken waar Gerard op zat... De lade wordt weer op zijn plaats geschoven en er wordt op andere plaatsen verder gezocht.

Ondertussen zijn wij, als gezinsleden, allen al weggevoerd. Eerst de mannen, vader, wij als 4 broers en buurjongen Hendrik Nijmeijer, twee aan twee lopend. Voor ons een soldaat met geweer in aanslag, aan beide zijden naast ons enkele soldaten, ook met geweer in aanslag. Achter ons een zelfde bewaking, terwijl men ons ten overvloede nog heeft medegedeeld dat wij bij de geringste poging tot vluchten zullen worden neergeschoten."

DE OVERVAL VAN 22 NOVEMBER 1944, BESCHREVEN DOOR SAL VAN SON

Iedereen beleeft een gebeurtenis vanuit zijn eigen positie en vanuit zijn eigen waarneming, op zijn eigen manier. Vandaar dan ook dat Sal van Son in 1979 een eigen beschrijving maakte van wat er gebeurde in huis bij de Vlietstra's, op 22 november 1944:

" 's Morgens op de 22ste november, een mistige koude dag: ALARM!! Uniformen en wapens rondom het huis...! Schoten en gebons op de deur. Geschreeuw: "Aufmachen, schnell! Heraus, 'raus ...!" De onderduikers waren in hun schuilplaats verborgen. De vier jongens vluchtten in het hol van het met turf gevulde kippenhok. Ze

werden spoedig gevonden en weggeleid, evenals vader en moeder Vlietstra en de beide meisjes. Wij waren alleen met de koeien en de geit in huis. Kreten en schoten rondom en geruk aan de kast en het luik. De schuilplaats was uitgebouwd op de deel en bevond zich in het hooivak, waarmee de gehele deel in november 1944 tot aan de balken was gevuld. De kleine schuilplaats, waar je met z'n drieën nét kon zitten met je benen languit, was met planken belegd en met wat stro bedekt. Het enige "meubilair" bestond uit een fles water, een bus haverhout en een grote po. De schuilplaats kon worden bereikt door dóór de kast heen over de onderste plank te klimmen. De binnenkant van de kast was geheel met wit papier beplakt. Er werden wat stapels linnengoed, wat flessen en dozen over de planken verdeeld en dan konden de beide deuren van het kabinet worden gesloten. Tussen de plaats waar wij ons bevonden en de kamer waar later de SS'ers de nacht doorbrachten was nog geen meter ruimte. We lagen daar slechts gescheiden door twee dunne houten wandjes.

Direct werd al duidelijk dat deze overval het gevolg was van een tip door verraders. Er werd meteen al aan de Vlietstra's gevraagd: "Wo sind die Juden...?" De leden van de familie Vlietstra werden aanvankelijk gescheiden op het erf en in huis vastgehouden en ondervraagd. Maar niemand, ook niet de dappere veertienjarige Trijn, liet iets los. Wij hielden ons doodstil in de spelonk, maar hadden angstvisioenen van wat er zou kunnen gaan gebeuren. Als we onverhoopt werden gevonden konden we dan ondanks slaag en marteling onze mond houden over de tussenpersonen die we kenden? In de laatste weken waren de meest ernstige dingen gebeurd. De boerderij van Johannes Post, ondergronds strijder uit het nabijgelegen Nieuwlande, was door dezelfde SS-groep opgeblazen. Hijzelf was voortvluchtig en elders in Nederland actief, zijn zwager Van der Helm was bij het opblazen van diens boerderij tijdens de vlucht doodgeschoten. Al deze gebeurtenissen, overkomen aan goede bekenden van de Vlietstra's, hadden op ons allen diepe indruk gemaakt en het echte gevaar nu wel heel reëel dichtbij gebracht. Vóór het vernietigen van de boerderijen werd steeds het vee uit de stallen gehaald. Wij hoorden vanuit de schuilplaats koe noch geit noch varkens meer. We stelden fluisterend vast dat ook bij ons het vee al buiten de stal geleid was. De waakhond, die zich anders geducht liet horen, gaf ook geen geluid. Fluisterend toch wel, want aanvankelijk was het lawaai en geschreeuw rondom en in het huis zo groot dat men ons niet zou kunnen horen."

(Jan van der Helm was wel doodgeschoten, maar dat was later, hij was geen zwager van Johannes Post, en de boerderij van Jan van der Helm was niet opgeblazen.)

"De omgeving van de spelonk is wel herhaaldelijk onderzocht. Er werd getrokken en geduwd aan het kabinet, dat in een planken wand zat ingebouwd. Er werd gebonsd en gerukt en wat de onderduikers daarbij ondergingen laat zich denken. Mijn hart heeft zo hard geklopt, dat ik het een maand later nog voelde; en nu ik het schrijf na 35 jaar nòg. In een gangetje dat aan de westkant langs het hooivak liep was met kippengaas en ingestopt hooi de schuilplaats aan het oog onttrokken. Ook hieraan begonnen de bezetters te rukken en te plukken, waardoor de hooilaag zó dun werd dat we een koude luchtstroom naar binnen voelden komen. Ze hielden op met dit onderzoek omdat opgewonden mannen binnen kwamen die riepen: "Alles barrikadieren, die Partizanen kommen...!!" 't Was inmiddels schemerig geworden en

uit al hun opmerkingen en geschreeuw werd duidelijk dat ze een aanval van de ondergrondse verwachtten. Ook het flesje kirschwasser dat ze met wat andere artikelen in het kabinet aantroffen had hun argwaan gewekt en hun al de uitdrukking ontkomt: "Allemaal partizanen...!" (Ik had dat woord vóór die tijd nog nooit gehoord). Buiten groef men manskaten en mitrailleurholen en binnen werden planken en bedspiralen tegen de verschillende uitgangsdeuren geplaatst. Het werd donker.

Steeds meer manschappen kwamen binnenshuis en wij hoorden hoe zij hooi van de deel in onze kamer brachten om hier gedurende de nacht te bivakkeren. In de spelonk was het benauwd, vochtig en heet; van het houten plafondakje begon condenswater gestaag op ons neer te druppelen. Tussen kieren en weggeplukt hooi kwam weliswaar wat lucht naar binnen, maar aan ventilatie en aan zo'n lang verblijf in de schuilplaats had men nooit gedacht. Inmiddels deed ook de natuur zich voelen. Honger of dorst hadden we niet, maar angst doet plassen. Aanvankelijk bij al het rumoer om ons heen ging het nog wel, ook al gaf het enig geluid, maar naarmate het stiller werd en de manschappen op de vloer in de kamer gingen liggen, mocht het plassen geen geluid meer veroorzaken. Dit bezorgde ons nog grotere angst. We konden ook niet meer fluisteren, hetgeen de heer Zwartz niet aan zijn verstand te brengen was. Hij werd kribbig, wat de spanning nog verder opdreef. Al heel spoedig was de po tot de rand gevuld, maar we dorsten hem niet te ledigen. We wisten niet of de kamer lager lag dan de spelonk en of de vloeistof die daar dan naar toe zou lopen, ons dan niet zou verraden.

Inmiddels had een heel aantal manschappen kennelijk vrijaf gekregen. Ze kwamen zwaar stappend met hun ijzeren beslag de kamer binnen en vertelden elkaar de meest weerzinwekkende verhalen over wat ze aan het Russische front hadden meegemaakt en wat ze daar hadden uitgehaald. Verhalen, die wij tegen wil en dank aanhoorden en waarvan ik me herinner dat ik mij dood schaamde dat mevrouw Zwartz er ook getuige van was. Inmiddels was Salomon Zwartz zo moe, zo murw, zo áf dat hij, met de stiller wordende SS'ers om ons heen, in slaap viel en prompt begon te snurken. Dat deed hij 's nachts ook. In het begin toen we hem aanstootten begreep hij wel dat hij niet moest gaan slapen maar dat hij snurkte wist hij niet. Hij werd zó kribbig en haast agressief dat hij bijna hardop ging spreken, waarop SS'ers opsprongen en riepen dat er toch nog mensen in huis waren. Dat was een van de keren dat er weer met kracht aan de kast en de houten wand werd geduwd en getrokken en opnieuw vreesden we dat nu ons laatste uur had geslagen... En zo volgde gebeurtenis op gebeurtenis en eigenlijk waren we er zeker van dat men ons uiteindelijk toch zo vinden. Maar, en dat hadden we heel in het begin al afgesproken: "Liever gaan we met de boerderij de lucht in dan dat we tevoorschijn komen, want dan is toch ook voor iedereen alles verloren!" Op deze wijze brachten wij 23 uur door in de spelonk."

22 NOVEMBER 1944: HERINNERINGEN VAN WILLEM VLIETSTRA

De zonen van de familie Vlietstra hadden ieder hun eigen verhaal te vertellen. Dat van Hendrikus werd vastgelegd in het boekje "Het huis op de wieke". Willem las het feuilleton en het boek. Toen bleek hoe belangrijk het steeds is om alle ooggetuigen erbij te betrekken, voordat je een boek over een gebeurtenis schrijft. Of het de bewerking was, waar hij zich niet in herkende, of de oorspronkelijke teksten, dat weten we niet, maar toen het boek er eenmaal lag, schreef hij daar als reactie zijn verhaal op. Met zijn toestemming mocht dat al in 1993 worden overgenomen.

" 's Middags om ongeveer half twee kwam de overval. Het was een sombere mid-

dag en het motregende iets. Ik zat op het kamertje boven met Sal van Son en we waren met Engelse les bezig. Door geschreeuw beneden aan de trap werden we gewaarschuwd. "Vlucht! De Duitsers komen!" Door een raampje boven zag ik een hele troep soldaten aankomen. Ze waren al heel dichtbij en liepen snel. Bij ons een enorme verwarring en gehol. Ik wist nog achter het huis te komen maar verder vluchten had geen zin, want van alle kanten werd geschoten met geweren en automatische wapens. Niet gericht denk ik, want op die korte afstand hoefde je niet mis te schieten. Ze wilden ons levend in handen hebben. We werden op verschillende plaatsen - de meesten in huis - gevangen genomen. Of de joden nog ontkomen waren wist ik niet. We werden allemaal buiten samengebracht achter bij de hoek van ons huis. De joden waren er niet bij. Hendrik Nijmeyer, onze buurjongen, wel, hij was voor de Duitsers uit weggevlucht, omdat hij van een verlof uit Duitsland, waar hij verplicht moest werken, niet meer op z'n werk teruggekomen was. Even later kwamen de SS'ers met broer Henk aanzetten. 'k Had hem nog niet gemist. Die hadden ze uit een schuilplaats uit het kippenhok gehaald, wat toen niet dienst deed als kippenhok maar als bergruimte. Direct daarna ging met een donderende knal het middengedeelte de schuilplaats de lucht in. Opgeblazen met handgranaten.

Nog even later een enorm gejuich. In het kippenhok, waarvan ze het middengedeelte hadden opgeblazen, hadden ze een wapencontainer gevonden. Een duidelijk bewijs dat we iets met wapendroppingen te maken hadden. Triomfantelijk kwamen ze er mee aandragen. Wij waren niet erg van hun vondst onder de indruk. Het was nl. helemaal geen wapencontainer. Het was een reservetank, een benzinetank die onder de vleugels van de Amerikaanse jachtbommenwerpers gehangen werd om hun actieradius te vergroten bij het begeleiden van hun grote broers, de bommenwerpers. Op de terugweg en ook wel bij luchtgevechten wanneer de tanks leeg of bijna leeg waren, lieten ze ze vallen om verder geen onnodige ballast mee te slepen. Er kwamen verschillende bij ons in het dorp terecht. Een boer, niet ver van ons vandaan, werd gedood door zo'n tank. Dichtbij ons huis kwam ook zo'n ding neer en die hebben we toen ingepikt. Het zal officieel wel niet gemogen hebben, oorlogstuig achteroverdrukken, maar ik heb nooit gehoord dat de Duitsers daar een punt van maakten. Omdat er in de tank alleen maar een klein rond gat met schroefdraad zat, waar je onmogelijk wapens door naar binnen kon krijgen, en er een inhoudsmaat in gallons, een vloeistofmaat, opstond, kostte het ons weinig moeite om hen van hun misverstand te overtuigen en was de vreugde over. Vanaf het eerste begin bleek dat het vooral om twee beschuldigingen tegen ons ging: wapenbezit en Joodse onderduikers, en hierover zouden we nog genoeg te horen krijgen.

De eerste fase, de gevangenneming, was voorbij. De vrouwen, moeder en 2 zussen, moesten thuis blijven. De joden hadden we nog niet gezien, dus die hadden kennelijk toch nog op tijd in de schuilplaats kunnen komen binnenshuis (ze waren geholpen door de vrouwen, die een luik achter hen sloten)."

HENDRIKUS VLIETSTRA OVER DE VERHOREN IN DE SCHOOL

"Zo worden we dan als de meest zware misdadigers opgebracht van het huis op de wieke via het fietspad naar de Riegshoogtendijk en vandaar naar Hollandscheveld, op het Hoekje. Onze voorlopige bestemming blijkt de oude Openbare School te zijn en we worden gebracht in het houten noodlokaal aan de zuidkant van de school. Bij aankomst in het schoollokaal blijkt ons direct al dat we niet de enigen zijn die men

deze dag heeft opgepakt, want ook de gebroeders Jac. en Henk Thalen en de gebr. Zijlstra en mogelijk nog wel anderen staan daar op een rij met het gezicht naar de wand gekeerd en de handen omhoog. Ook ons wordt een plaats aangewezen en ook nu moeten wij weer met de handen naar boven staan. Direct achter ons staan enkele soldaten scherp op te letten dat we niet opzij zullen kijken, dat we niet fluisteren en dat we onze armen en handen wel goed omhoog houden. Eén der jongste soldaten, misschien niet ouder dan 15 jaar, met nog de baard in de keel, staat direct klaar om met de geringste beweging ons met de kolf van zijn geweer in de rug te stoten. Zo staan we daar, uur na uur, steeds met de handen omhoog. Wel worden ondertussen nieuwe gevangenen binnen gebracht. Wie dat zijn weten we niet. Steeds verkeren we in de vrees dat de bij ons thuis in de spelonk verkerende mensen binnengebracht zullen worden.

Het zal zo omstreeks negen uur in de avond zijn als we de handen mogen laten zakken. Voor Vader was dat tijdstip veel eerder aangebroken, maar die is dan ook al 73 jaar; en dan begint voor ons het verhoor. Om beurten worden we één voor één voor ondervraging voorgeleid. Bij die ondervraging blijkt ons direct dat ze bij ons thuis geen bezwarende feiten hebben gevonden. Als het verhoor voor ons zessen afgelopen is worden we naar een ander lokaal gebracht, waar we dan tot onze verwondering Moeder en onze twee zussen aantreffen en ook de moeder van Hendrik Nijmeier. Daar de moeder van Hendrik in de loop van de middag ongerust was geworden over haar zoon en ze wel het schieten en het ontploffen der handgranaten had gehoord, leek het haar het beste om bij ons thuis eens te informeren. Ze had namelijk niet gezien hoe wij dicht langs hun huis waren weggevoerd. Zo kwam ze dan met een kommetje om wat koffie te lenen. Maar de SS kan nu eenmaal geen pottenkijkers gebruiken en voor haar gold dus: hier blijven. Daar Moeder en de zussen toch het huis moesten verlaten moest zij ook mee. Zij zijn wel gemakkelijker in de school gekomen, daar ze met paard en wagen naar hier zijn vervoerd.

Voordat ze uit het huis vertrokken zijn is het Moeder eerst nog gelukt om de extra bonkaarten in een handtasje mee te nemen. Graag wil Moeder die bonkaarten kwijt. In het lokaal waar ze gebracht zijn is een zieke soldaat die hen moet bewaken. Ook de hoofdonderwijzer Wiegman en zijn collega Zijlstra zitten in dat lokaal. Zo komen ze dan naast elkaar te zitten. Zus Dina zit naast de brandende kachel, dan buurvrouw Jantje, daarnaast Moeder en dan zus Trijn. Tegenover hen zitten de beide meesters. Daar de zieke soldaat niet erg oplet ziet Moeder kans om ongemerkt de bonkaarten te pakken. Daarop geeft ze Dina een seintje en achter de rug van buurvrouw Jantje langs krijgt Dina de bonkaarten. Dan gaat op een geschikt moment het kacheldeurtje los en verdwijnen de kaarten in de brandende kachel. De mogelijkheid dat het duo Wiegman en Zijlstra er getuige van was is niet zo erg omdat ook deze als zware verdachten waren opgepakt.

Als wij na de ondervraging met z'n zessen bij de anderen worden gebracht en we daar zo stil bij elkaar zitten, richt de soldaat die de wacht over ons houdt, zich tot ons met de mededeling dat we wel met elkaar mogen praten, maar zodra er iemand in de gang loop is het "bek dicht". Het kan hem blijkbaar weinig schelen om welke reden ze ons opgepakt hebben. van deze gelegenheid maken wij dankbaar gebruik, hoewel we wel uiterst voorzichtig moeten zijn omdat die zieke soldaat tevens toehoorder is. En zo vertelt Moeder dan ook aan Wiegman en Zijlstra dat ze ons heb-

ben opgepakt omdat we niet in het bezit waren van een vrijstelling voor de O.T. (Organisation Todt). Van alle verdenkingen die de SS tegen ons had was dit het enige en vaststaande feit dat tegen ons getuigde. Voor een buitenstaander is het misschien wel wat verdacht dat om zoiets een heel gezin wordt opgepakt. Ook de heren Wiegman en Zijlstra vertellen dat ook zij om slechts een kleine onbetekende fout hier terecht zijn gekomen. Ondertussen moeten Wiegman en Zijlstra om beurten het lokaal nogal eens verlaten voor verhoor, en uit de schaarse geluiden die tot ons doordringen, blijkt het verhoor ook niet altijd even zachtzinnig toe te gaan.

Inmiddels zijn er al weer enkele uren verstreken en wordt het langzaam een beetje stiller. Van de soldaten die in de school aanwezig zijn hebben blijkbaar velen de strozak opgezocht. Eindelijk is het zover en worden we met zijn allen weer opgehaald voor verder verhoor door de SS'ers Pattist en zijn helpers. We krijgen een soort berisping voor het wangedrag hetwelk wij hebben gevoerd neer in algemeen verband. Daarna moet ik dan voor de tafel verschijnen en wordt ik beschuldigd als de aanstichter van de ellende waarin nu, door mijn toedoen, ook onze ouders zijn komen te verkeren. Of ik nu maar direct de feiten wil bekennen waarvan we verdacht zijn. Van al die verdachtmakingen tegen ons is geen enkele bewezen. Alleen het feit dat wij als drie broers, Piet, Henk en ikzelf, niet in het bezit zijn van een vrijstelling om voor de OT te werken. Broer Wim heeft wel een vrijstelling gekregen in verband met een ziekte waaraan hij vroeger heeft geleden. Het is voor mij dan ook onmogelijk om een bekentenis af te leggen omtrent de verdachtmakingen, waarvoor geen enkel bewijs geleverd is. Omdat ik me in dit opzicht niet schuldig voel durf ik hen ook rustig in de ogen te zien. Wanneer echter blijkt dat voor hen deze laatste vlieger niet op gaat, blijft hun niets anders over dan dat we schuldig zijn door de weigeren voor de OT te werken. Om die reden worden wij dan ook veroordeeld tot verplicht werken ergens in Nederland. Voor onze buurjongen Hendrik geldt dezelfde straf. Wel wordt aan ons de toevoeging nog meegegeven: "Als jullie gedaan hadden waarvan we jullie verdachten dan had het er slecht met je voor gestaan. . . "

WILLEM VLIETSTRA OVER DE VERHOREN IN DE SCHOOL

"We werden onder zware begeleiding naar de openbare school op 't Hoekje gebracht, waar de SS zetelde. Het zal, naar schatting, zo'n 3 uur in de middag geweest zijn dat we daar tegen een muur gezet werden met de handen gestrekt naar boven. Voor de afwisseling mocht ik het eerste uur ook nog oefeningen doen. Dan moest ik met de vingers tegen elkaar in m'n nek en de ellebogen zo hoog mogelijk (probeer het ook eens!) een poosje staan. Het was daarna een opluchting om m'n handen gewoon naar boven te houden. Maar gestrekt is gestrekt! Als je je handen ook maar iets liet zakken, stond er direct een SS'er achter je om je een paar petsen op je hoofd te geven met leren handschoenen. Na een poosje kreeg je een beetje routine, je probeerde je iets te ontspannen door heel voorzichtig, bijna ongemerkt, je handen wat te laten zakken. Ze hielden je goed in de gaten! Aan de schaduw op de muur zag ik dan dat zo'n nazi er weer aankwam om je af te straffen. Je hoofd mocht je ook niet verroeren. Het heeft zeker een uur geduurd voor ik wist wie er naast me stond, merkte ik aan kleinigheden, aan beweging of geluid. Het ergste van alles was de grote onzekerheid. De spanning: zouden ze de joden al gevonden hebben. Na verloop van tijd werden er met veel geschreeuw en

gestommel nieuwe gevangenen binnen gebracht, en altijd de angst: zouden dat de joden zijn? Zien kon je niets, alleen maar horen.

Onze bewakers wisselden nu en dan. Ik kan me herinneren dat er op een gegeven moment een heel jong SS'ertje bij was, een jochie nog zo te horen, maar een heel gemeen ventje met een grote bek die zich kennelijk wáár moest maken bij zijn grote broers. Naar schatting precieze tijd weet ik niet zal het zo ongeveer 11 uur in de avond geweest zijn dat we de handen mochten laten zakken. Eigenlijk iets raars, de eerste uren waren bijna niet uit te houden van vermoeidheid, maar geleidelijk gaat dat over. Er komt misschien een ogenblik dat je over een bepaald punt heen komt en er een gewenning intreedt. Als je dan je handen mag laten zakken, denk je: "Oh ja, die vlerken hangen ook nog ergens in de lucht." Met de handen omlaag is helemaal een raar gevoel. Waarschijnlijk door gestoorde bloedsomloop lijkt het wel of de handen klompen lood zijn geworden, kilo's en kilo's zwaar. De andere dag had ik nog 2 handen nodig om een kopje koffie vast te houden. Tegen die muur was ik zo zachtjes aan ook wel uitgekeken. Het moet wel een enorm stukje saaie muur geweest zijn, want er is mij niets van bijgebleven, hoe het er uitzag of wat de kleur was, iets lichts denk ik. We moesten op de grond zitten en kregen water te drinken.

Daarna werden we stuk voor stuk verhoord. Daarvoor moesten we naar een ander vertrek. Daar was de commandant Pattist en nog een stelletje van dat soort. Je had 2 soorten ondervragers: slijmerds en dreigers. De slijmerds raadden ons aan om maar rustig te vertellen wat we gedaan hadden, als we eerlijk alles opbiechtten dan kon het best meevallen met de straf. De dreigers vertelden dat ze korte metten met ons zouden maken, als we niet rap vertelden wat we op ons geweten hadden. En ze vonden dat we heel wat op ons geweten hadden. Wij zelf vonden dat het best mee viel met ons geweten, en dat er niets te vertellen viel. Helaas bleken ze erg goed over ons ingelicht te zijn. Ze wisten dat we joden verborgen hadden, contacten hadden met ondergrondse organisaties, illegale bladen lazen en ook dat er een tijdje terug een paar mensen bij ons weggegaan waren die geen Nederlanders waren (Iwan en Michael).

In één belangrijke beschuldiging vergisten ze zich. Ze dachten ook dat we betrokken waren bij wapendropping en dat we wapens bezaten. We zijn in de oorlog nooit betrokken geweest bij wat voor soort wapentoestand ook. De SS'ers lieten me op een gegeven moment wapens zien die ze bij ons gevonden zouden hebben. Ze logen, wist ik, die konden ze niet bij ons gevonden hebben. De wapens zagen er degelijk en nieuw uit, een soort geweren. Of het Duitse of Engelse wapens waren weet ik niet. Van het misverstand over die wapens hebben we tijdens de verhoren een dankbaar gebruik gemaakt. Ging het over illegale handelingen waar we wel bij betrokken waren, dan moest je toneelspelen en liegen. Dat was een zenuwenwerk! Op de meest onverwachte vraag moest je ook maar het juiste antwoord hebben. Een klein foutje of verspreking kon fataal zijn. Illegale kranten? Ja, die had ik wel eens gelezen. Van wie kregen jullie die? Gevonden op het weiland, hadden de vliegtuigen er 's nachts uitgestrooid (is een enkele maal wel eens gebeurd). Stommerik, dat bedoel ik niet. In Nederland gedrukte kranten! Nooit van gehoord! We kregen regelmatig Trouw, De Waarheid, de Vlam of hoe die kranten geheten mogen hebben! Joden? Wij joden? Nooit een Jood gezien in ons huis. Trouwens, voor zover je wist hadden er ook nooit joden gewoond in Hollandscheveld. In Hoogeveen

wel, maar daar waren ze ook al lang verdwenen. Je keek daarbij een beetje verbaasd: Hoe kon iemand zo'n idiote veronderstelling in z'n hoofd krijgen, joden in ons huis! Seinen aan vliegtuigen, of ik dat wel eens gezien had? Dat veranderde de zaak. Ja, dat wel, zeker had ik dat wel eens gezien! Je zag de gezichten opklaren eindelijk hadden ze beet! Van mijn kant voelde ik me ook heel wat lekkerder nu we op een ongevaarlijk terrein terecht gekomen waren. Op een gegeven moment kregen we een stevig verschil van mening over de richting. Zij zeiden dat de seinen ten westen van ons huis waren en ik hield vol dat het ten noorden van ons huis was. En hoe zagen die seinen er dan uit, vroegen ze ten langen leste. Een soort vuurwerk zei ik, vol met stralen en vonken in de lucht. Toen ontploften ze bijna. Jij stomme hufter, achterlijk stuk boer, dat waren helemaal geen seinen, dat was luchtafweerschut.

Ik vond het prima dat ze me voor een hufter en stomme boer aanzagen, ik had ze mooi een poosje van een gevaarlijk onderwerp afgehouden en dat was de bedoeling. De verhoren duurden niet lang, je kunt in korte tijd heel wat afvragen en als je er niets mee opschiet, als je alleen maar stomme antwoorden krijgt van achterlijke boeren, gaat de aardigheid voor de ondervragers er gauw af. Later heb ik uit gesprekken met de andere familieleden begrepen dat we allemaal ongeveer dezelfde tactiek toegepast hebben. Het blijft toch een wonder dat we elkaar nergens in te-gesproken hebben, ondanks dat we afzonderlijk verhoord werden. Het kan ook zijn dat hen dingen ontgaan zijn. We hebben geluk gehad dat we door de SS ondervraagd zijn. Frontsoldaten, schreeuwers en doodschietters, maar geen ervaren en geslepen rechercheurs, die onze trucjes waarschijnlijk wel doorgehad zouden hebben. Toen de verhoren afgelopen waren en niets opgebracht hadden en er ook geen berichten van ons huis gekomen waren dat daar iets gevonden was, mochten we naar huis. Een gedeelte ten minste. Mijn 3 broers en Hendrik Nijmeyer moesten blijven omdat ze een oproep om voor de Duitsers te werken geweigerd hadden. Ik had een vrijstelling omdat ik ziek geweest was.

Toen doken ineens moeder en de beide zussen op. We wisten niet dat ze ook in de school waren, maar toen de avond inviel zijn ze daar heengebracht en in een ander vertrek dan wij waren gevangen gezet. Ze waren een paar uur langer dan wij thuis gebleven en konden nog een poosje meemaken hoe de nazi's in ons huis te keer gingen. Ze moesten het huishoudelijk werk gaande houden en vragen beantwoorden. Op een gegeven moment werd het kritiek. Op Dinsdag (in sept.) toen vrijwel heel Nederland crazy was en dacht dat de oorlog zo afgelopen was, had Sal van Son al vast zijn koffer gepakt om naar huis te gaan. Het ging niet door met die bevrijding, en die koffer met kleren is gewoon blijven staan tot de SS'ers hem vonden. Zie je wel, daar hadden ze al kleren van de joden. Of moeder daar maar een antwoord op wilde geven. Dat wilde moeder wel. Die koffer was van onze Henk, die was een poosje naar Nederhorst den Berg geweest. Had die jongen nog nooit z'n kleren uitgepakt? Ze had het wel duizend keer gezegd dat hij z'n kleren moest ophangen. Of de heren maar met hun handen van z'n spullen af wilden blijven!

Tussen de bedrijven door wisten ze ook nog een voorraad distributiebonnen (illegaal gekregen voor de joden) weg te moffelen die ze tijdens hun gevangenschap in de school waar de SS'ers bij waren in de brandende kachel wisten te gooien. Toen ze weg moesten naar de school moesten ze eerst nog zorgen dat de lampen brand-

den. We hadden carbidlampen als noodverlichting, redelijk goede verlichting. Het aansteken van die lampen kostte enig inzicht, er moest een bepaalde verhouding zijn tussen water en carbid, wilden ze goed blijven branden. De vrouwen hebben dat die avond zéér vakkundig opgelost. Vóór ze aan de grote weg waren, was de carbid al verzopen en waren de lampen uitgegaan. De SS'ers slaagden er niet in de lampen weer brandende te krijgen en hebben ze toen maar in elkaar getrapt. Jammer, dat ze nog een voorraadjie kaarsen gevonden hebben, maar die gaven toch veel minder licht dan de carbidlampen.”

23 NOVEMBER, HENDRIKUS OVER DE THUISKOMST VAN ZIJN OUDERS

“Dan worden we weer teruggebracht naar het andere lokaal, waar we dan nog een korte tijd bij elkaar zijn. Het zal dan omstreeks twee uur in de nacht zijn wanneer er iemand binnen komt met de mededeling dat Vader, Moeder, de zussen, broer Wim en buurvrouw Jantje zich gereed dienen te maken voor de terugreis naar huis. Na ongeveer een kwartier worden ze opgehaald. Buiten het hek van de school staan paard en wagen gereed en zo aanvaarden ze dan weer de thuisreis. Wanneer ze bij het fietspad 't Cremersdiekie aankomen kunnen ze afstappen omdat het fietspad te smal is voor vervoer van paard en wagen. Ook de begeleiders die op de wagen zitten stappen af. Als Vader opmerkt dat ze niet mee hoeven te lopen omdat ze nu zelf de weg naar huis wel weten, antwoorden ze dat dit niet mogelijk is en dat ze zonder geleide zeker niet thuis kunnen komen. Dat blijkt dan na enkele minuten ook wel, want als ze dicht bij het huis zijn wordt hun een halt toegeroepen door de eerste wachtposten.

Wanneer ze het wachtwoord "Heinrich" zeggen ze door gaan. Ze moeten dan nog enkele wachtposten passeren. Rondom het huis, op enige afstand van elkaar, hebben ze namelijk zogenaamde schuttersputjes gegraven en daarin wat hooi of stro gegooid en waarin dan een soldaat op de uitkijk ligt. Hoe brutaal deze SS overdag ook moge optreden, bij avond schijnen ze erg bang te zijn om overvallen te worden door het ondergrondse verzet. Nadat Moeder en de meisjes weggevoerd waren en het begon te schemeren was de opdracht gegeven om het hele huis in staat van verdediging te brengen, zodat tafels, stoelen en alles wat daartoe geschikt was voor ramen en deuren geplaatst werd. Ook de grote linnenkast zal daarvoor moeten dienen, maar daar die erg vast blijkt te zitten geeft de Duitse officier het bevel om hem maar te laten staan; snel verder barricaderen. De drie onderduikers zijn weer als door een Onzichtbare Hand gered. Wanneer de familie thuis is gearriveerd krijgt de bezetting van de meegekomen militairen het bevel om het huis nu te verlaten. Maar er gaat dan nog ongeveer een uur mee heen voor ze verdwijnen naar Hollandscheveld.”

23 NOVEMBER 1944, WILLEM VLIETSTRA VERTELT VERDER

“Maar nu was het dan zo ver. Een soldaat kreeg opdracht ons naar huis te brengen. Op een kar met een paard er voor. Het was midden in de nacht, zo tegen éénen denk ik. Het was een vriendelijke, behulpzame soldaat. Vóór bij het fietspad, bedankten we hem en zeiden dat we dat eindje naar huis nu zelf wel konden lopen. Kan niet, zei de soldaat, want jullie komen er niet door, er zijn nog 35 man van ons in jullie huis. Dicht bij huis begon hij opeens harder tegen ons te praten, zeker om te laten horen dat we er aankwamen. Plotseling een stem vlak vóór ons. "Heinrich"

"Himmler", zei onze soldaat. Hun opperste baas hadden ze dus als wachtwoord. Buiten waren soldaten, maar binnen was het helemaal stampvol. Overal stonden en zaten SS'ers. Bij schemerig en spookachtig kaarslicht. En een rotzooi! Net of er een windhoos binnen in ons huis te keer gegaan was. De volgende morgen bij daglicht zouden we pas echt zien hoe groot de chaos was. De soldaat had een brief bij zich voor de commandant, een officier die geen woord Hollands kon verstaan, als hij iets vroeg was er een soldaat bij die vertaalde wat we zeiden. In de brief zal wel de opdracht gestaan hebben dat ze het huis moesten ontruimen. Iets waar ze overigens niet de minste haast mee maakten. Sommige SS'ers waren vriendelijk, anderen stug en dreigend. Een vriendelijke SS'er bood me een sjekje aan. Hij hield me z'n blikken doosje voor en gaf me een vloeitje. Met mijn zware handen draaide ik me een sigaret en tegelijkertijd schoof ik z'n halve doosje shag in mijn handpalm. Stank voor dank, noemen ze zo iets. Als de SS'ers tegen ons schreeuwden, noemden ze ons altijd partizanen. Uit afgeluisterde gesprekken bleek, dat ze nog maar kort geleden uit Rusland terug gekomen waren en daar met partizanen te maken gehad hadden. Ze schoten daar, vertelden ze, verdachte huizen in brand, en schooten dan de uit de brand vluchtende burgers neer.

De SS'ers begonnen eindelijk toch aanstalten te maken om te vertrekken. Ik kreeg de indruk dat de leiding het niet erg prettig vond weg te moeten, zonder enig resultaat geboekt te hebben. Eerst dreigden ze ons nog dat we ons in 't vervolg koest moesten houden en niet weer gekke dingen moesten uithalen. Wij verontwaardigd: Wat hebben we dan uitgehaald? Toen vertrokken ze. We waren opgelucht en in een zeer opgewekte stemming dat alles zo goed afgelopen was. Wel jammer dat een gedeelte van 't gezin nog vast zat, maar we hadden goede hoop, dat de straf voor het niet voor de Duitsers willen werken niet al te zwaar zou zijn. Voor de tegenwoordige strafmaat overigens nog zwaar, want in maart kwamen ze pas weer terug. We konden de mensen achter de kast ook gerust stellen en meer lucht geven. Ze zagen er bleek en zeer uitgeput uit. Daarna zijn we zo goed en kwaad dat ging, met al die troep om ons heen, gaan slapen. Die ramp hadden we overleefd. Dachten we.

De volgende morgen, de 23ste november, werd ik met een kater wakker. De opgewektheid van de vorige avond dat alles zo goed afgelopen was, was helemaal verdwenen. Het werd er niet beter op, toen je bij daglicht kon zien hoe er huisgehouden was in ons huis. Ongelofelijk wat een troep en vernielingen. Ruiten ingeslagen, gaten in 't dak, geschoten of geslagen, en onze spullen lagen overal verspreid, binnen en buiten. Dingen van waarde of die hen van pas kwamen, waren gestolen. Voorwerpen van de zolder kon je achter in de koestal vinden, scheermesjes vond ik buiten aan de waterkant en dekens bij gegraven schuttersputjes. Een linnenkast hadden ze gewoon met de deuren open voorover gegoooid, spaarde hun het uitpakken. Overal lag alles verspreid en hadden ze met hun modderlaarzen doorheen gebaggerd. M'n passerdoos vond ik ergens terug met de rugzijde open-gesneden, ze wisten niet dat je 't ook gewoon open kon maken door aan de voorzijde een pen uit te trekken. We maakten zelf onze boter. Daarvoor moest de melk eerst rijpen in een Keulse pot. In dat stadium zat er een vieze smaak aan. Een soldaat die een goede beurt dacht te maken bij een meerdere, kwam met de Keulse pot aanlopen. Lekkere room voor z'n baas. Die lekkerheid viel nogal tegen, vond die meerdere, en dus werd dié pot ook maar leeggegoten over de spulletjes op de grond. Toen ik op een gegeven moment langs de buitenkant van de schuilplaats

kwam, schrok ik, want ze hadden daar zoveel hooi weggehaald dat ik de wanden (stropakken) van de schuilplaats kon zien. Ik heb het maar gauw weer opgevuld.

Tussen klonten boter op een kast ontdekte ik tot mijn schrik een paar handgranaten. Nou zul je 't hebben, dacht ik, als ze nog eens terugkomen, kunnen ze echt zeggen dat ze wapens gevonden hebben. Vanuit hun schuilplaats hoorden de onderduikers op een gegeven moment een SS'er tegen iemand zeggen: Nou, nou, die familie vindt hier ook wel een troep als ze terugkomen! Maak je maar niet ongerust over die familie, was het antwoord, die komen niet meer terug. Nogal een geruststellende gedachte, als je zoiets hoort. De handgranaten zaten ons niet lekker, en dus ben ik maar op de fiets naar de school gegaan, waar ik nors en vijandig ontvangen werd. Ik vertelde hen van die handgranaten. Komen wij vandaag nog wel halen, zeiden zij. Later in de morgen was ik buiten, vóór ons huis ergens mee bezig, wat weet ik niet meer. Piet Uiterwijk Winkel was op z'n land bezig dat grensde aan het onze. Hij keek een paar keer naar me, en ik begreep dat hij me iets wilde vertellen. Ik ging terloops iets dichterbij hem toe. Beiden wisten we dat de mogelijkheid bestond, dat we vanuit de verte in de gaten werden gehouden. Binnen gehoorsafstand zei hij iets. Hij zei: "Je moet oppassen, ze komen terug!" Ik had wel eens plezieriger berichten in mijn leven gehoord. Jaren later heb ik gehoord dat 's morgens iemand aan Benjamins vóór aan de weg verteld had dat de SS terug zou komen om de joden op te halen. Benjamins had aan onze buurman Piet Uiterwijk Winkel gevraagd dit aan ons door te geven. Als dit waar is, dan had de vijand dus ook z'n lekken. Overigens konden de joden toch niet vluchten op klaarlichte dag in zo'n vlak landschap. En dan nog: waarheen?

In de middag kwamen 2 SS'ers de handgranaten halen. Ze waren nerveus en vijandig. Met z'n tweeën liepen ze ook nog het hele huis door te snuffelen. Zouden zij even een goede beurt maken als zij vonden waar gisteren een heel legertje naar gezocht had. Die eer was hen niet gegund, ze vonden niets. Daarna gingen ze naar de overkant van de wijk, naar een kippenhok dat toen dienst deed als varkenshok. In dat hok schoten ze een paar keer. Daar gaan onze varkens, dachten we, maar dat was niet het geval. Intimidatie waarschijnlijk. Over het verdere verloop van de dag weet ik weinig meer. Wel dat ik hoe langer hoe meer een beklemmend gevoel kreeg, iets dreigends, of er een groot onheil op komst was. We gingen vroeg naar bed. Het onheil kondigde zich midden in de nacht 12 uur aan door een bombardement op de buitendeur. Vader deed de deur open. Een enorm gebrul "Juden, wo sind die juden". Ze kwamen de 3 joden halen die bij ons waren, we hoefden geen smoesjes te maken, de familie in de school had hen alles al verteld. Zondag waren ze hier nog. Van het doorslaan van mijn broers logen ze, wist ik. Wanneer die doorgeslagen hadden, hadden ze ook wel verteld wáár ze waren. "Zondag waren ze hier nog" zou even later ons hachie redden, maar dat wist ik toen nog niet.

Mijn jongste zus in de achterkamer had ze horen komen. Ze had overal voetstappen gehoord. Ons huis werd weer omsingeld. Eénmaal binnen, verspreidden ze zich direct door het huis en gingen weer fanatiek zoeken. In de achterkamer moest mijn zus op bed blijven liggen. Een SS'er hield haar met een geweer onder schot. De schuilplaats had weer een enorme aantrekkingskracht voor de SS'ers. Direct weer in het hooi plukken en aan de kast zitten te sjoeren. Ze vonden, evenals de vorige dag, niets. Met hun gezeur over alles en nog wat aan ons hoofd bereikten ze ook niets. Die grote hoeveelheid kleren die we hadden klopte ook niet. Daar waren

veel kleren van joden bij. Daar hadden ze wel gelijk in. Hoe ziet je jas er uit, vroegen ze. Welke jas? Zei ik. Ik heb wel 3 jassen. Als mijn vader en broer ook allemaal 3 jassen hebben, komen ze nog kleren tekort, dacht ik. Daar kwamen ze al aan met een jas. Passen die jas! Hij paste precies. Had ik even geluk. Het kon niet goed blijven gaan.

Het geduld raakte op bij de nazi's, en plotseling nam alles een dramatische wending. Vader, mijn oudste zus Dina en ik, werden naast elkaar gezet. Moeder werd er buiten gehouden. Jullie hebben nog 3 minuten om te bekennen, zo niet, dan executeren we jullie, zei de commandant. Niemand zei iets, het werd doodstil. Plotseling een heldere stem naast me van Dina. "Zondag hè, zondag waren hier nog 3 joden. Dat waren helemaal geen joden, dat waren 3 etenhalers." Een plotse-linge algemene verbazing. Drie etenhalers? Wie dan wel? Engel en Harry Dijkhuizen en hun buurjongen uit IJmuiden. Het ongelooflijke gebeurde. Ze lieten hun wapens zakken. De commandant riep zijn manschappen bij elkaar en ze vertrokken. Het is een van de meest verbazingwekkende dingen geweest die ik ooit in m'n leven meegemaakt heb. Zo wonderlijk, dat we het zelf niet geloofden. Dit kon niet waar zijn, dit was een list. Terwijl de meesten zich teruggetrokken hadden, had een klein groepje zich verstopt in het achterhuis in het hooi. Daar trapten we niet in! Echtpaar Zwartz en Sal van Son bleven die nacht dus maar in hun hol, en geen lawaai maken. De volgende morgen was er nog niets gebeurd. Zouden ze toch weg zijn? We hebben het hele huis doorzocht en het hooi grondig doorgespit, met hooi en mestvorken. Daarvan is mij één ding heel duidelijk bijgebleven: de stemming van mijn moeder. Mijn moeder was een vrouw met een geduldig en zacht karakter, die zich niet gauw kwaad maakte, maar nu, na 2 dagen van terreur en getreiter en 3 zonen gevangen, was ze in alle staten. Als ik zo'n kerel vind, gaat hij eraan, zei ze. Ik denk ook, dat dat dan gebeurd zou zijn. Gelukkig was er niets. Ze waren vertrokken en zijn nooit meer teruggekomen.

Hoe is het thuis verder gegaan na die 23ste november? Geleidelijk aan bij stukjes en beetjes kwamen de verhalen los en kwamen we door allerlei opmerkingen en flarden van gesprekken te weten hoe dicht we bij een ramp geweest waren. Hoe we eigenlijk een paar dagen op de rand van de afgrond gebalanceerd hebben. Van het echtpaar Zwartz en Sal van Son hoorden we van hun ervaringen in de schuilplaats. Hoe ze keer op keer bijna gevonden waren. Op een gegeven moment hadden de nazi's onder uit de kast een la getrokken en een punt van de deken te pakken gekregen waar de joden op lagen. Ze begonnen er verwoed aan te sjorren maar kregen er geen beweging in. Op een gegeven moment zei een SS'er: "Er zitten hier mensen achter de kast", maar dat werd dan meteen weer overschreeuwd door een ander. Iedere keer wanneer het leek dat het afgelopen was, kwam er weer iets tussen." Verder herinnerde Willem zich over de SS'ers: "De SS'ers vormden een volkomen idiote bende, die het waandenkbeeld had dat ze in de nacht een tegenaanval kregen van de partizanen. Het was een grote warboel in en rond ons huis. Waarschijnlijk om de partizanen af te schrikken bleven ze de hele avond schieten. Joost mag weten waarheen en waarop. Rond ons huis maakten ze schuttersspuitjes en borstweringen waar ze allerlei soort dingen uit ons huis voor gebruikten, en dekens om zich warm te houden. Ze liepen zichzelf voor de voeten van de haast en zenuwen." Tot zover Willem Vlietstra. Er waren in het gebied leden van de KP, de Knok-Ploegen. Maar deze hielden zich bezig met overvallen om bonnen te verwerven of administraties in de war te brengen. Partizanen? Aanval? Angst regeerde de SS.

23 NOVEMBER 1944, BESCHREVEN DOOR SAL VAN SON

"De volgende ochtend vroeg, bekende geluiden in huis en geroep bij de kast met Willempje Vlietstra's stem: "Gerard, kom er uit. Ze zijn weg..." Wij durfden noch te antwoorden noch ons te verroeren. Het kon immers makkelijk een gedwongen truc zijn ... Wellicht was de SS meegekomen. Maar... gevonden waren we dan tòch, dus dan maar het luik geopend. En inderdaad, vader en moeder Vlietstra en de beide meisjes waren terug; de vier jongens waren op transport gesteld naar Assen. Vreugde én verdriet ...! Toen we tenslotte geheel verstijfd uit de spelonk klommen troffen we het huis in de grootste wanorde aan. De inhoud van het kabinet, de linnenkast in de woonkamer, alles lag verspreid op de vloer. Levensmiddelen uit de kelder waren opgegeten, de weck geopend en het buffet leeggehaald. Op de schappen lagen allerlei verschillende soorten handgranaten. Wij wilden meteen weg! Waarheen...? "Ze komen vast terug. Dit is voor jullie nu veel te gevaarlijk geworden. Wij willen jullie niet langer tot last zijn. Er zijn schuilgaten in de weilanden. Kom ons daar eens in de paar dagen maar wat eten brengen..." Maar buiten was het vochtig, koud en drassig. Mevrouw Zwartz had ischias. Ze waren in de zestig. Wij waren nergens elders meer onder te brengen in deze tijd... Zonder verder gezamenlijk overleg kwam het resolute antwoord van Willempje Vlietstra: "God heeft ons zo ver geholpen, de Heere zal ons verder ook nog wel steunen..."

Woorden om nooit te vergeten! En wij bleven en sliepen vanaf die tijd gedrieën in de spelonk; een "timmercreatie" van Willem Vlietstra, die daarmee ons drieën het leven redde. Willem kwam na enige dagen terug. De andere jongens pas na maanden. Gelukkig goed gezond. De volgende dag zijn de overvallers nog terug geweest (wij wéér in de spelonk) om de achtergebleven granaten op te halen. Bij die gelegenheid hebben ze nog veel kleren bekeken en gevraagd van wie ze waren. Dit leverde nieuw gevaar op, want mevrouw Zwartz was een lange vrouw en haar jurken konden van geen van de Vlietstra's zijn. Willem, die als enige van de drie zoons weer terug was, moest de "nette" oudeherenjas van de heer Zwartz passen en als de zijne aanwijzen. Hij deed dat met een stalen gezicht en ze traptten er gelukkig in."

TERUG NAAR HENDRIKUS VLIETSTRA, DE OORSPRONKELIJKE NOTITIES

De blaadjes waar Hendrikus Vlietstra zijn oorspronkelijke notities op maakte, zijn helaas niet compleet. Er ontbreken stukken van de 22e november, die door latere uitwerkingen van de notities opgevangen zijn. We gaan nu weer terug naar die oorspronkelijke blaadjes. Het is 22 november 1945. De Nederlandse SS is in huis bij de familie Vlietstra. Eén van de zonen is ontdekt, en dan schrijft Hendrikus:

"Ditmaal blijkt het broer Henk te zijn, van wier schuilplaats ze tenslotte de ingang blijken ontdekt te hebben. Nadat broer Henk de schuilplaats verlaten heeft, blijkt geen hunner de durf te bezitten om deze schuilplaats binnen te gaan, waarom ze de maatregel nemen om er een serie handgranaten in te werpen en zodoende alles daar te vernielen. Ondertussen wordt ons toegelaten om een stevige jas aan te trekken en nadat we op die wijze nog weer gewacht hebben, doen altijd nog steeds van begin af aan met de handen omhoog. Terwijl ze nog steeds aan het doorzoeken zijn, worden wij tenslotte met zijn zessen, vader, een buurjongen, mijn broers en schrijver dezes, gevangen weggevoerd. Hoewel we op een zeer baarbaarse wij-

ze opgebracht worden, terwijl we geen enkel woord mogen zeggen, kan men ons evenwel niet beletten dat we in stilte onze gebeden tot God opzenden om bescherming en de bewaring, want behalve onze buurjongen, welke omtrent onze aangelegenheden geheel onkundig is, weten wij maar al te goed dat deze huiszoeking voor ons tevens een beslissing zal kunnen zijn omtrent ons aller leven, hetwelk nu bij wijze van spreken slechts als aan een zijden draad hangt.

Kort na onze aankomst in het wachtlokaal van de SS blijkt ons dat we niet de enigsten zijn, waar ze het op gemunt hebben, doordat direct na ons ook anderen worden binnengeleid, welke ook nogal een enigszins vooraanstaande plaats in het burgerlijk leven innemen, terwijl ook in de loop van de avond moeder en de zussen ook nog als gevangenen worden binnengebracht. Nadat we in het wachtlokaal nog enkele uren met de handen omhoog hebben gestaan, kunnen we eindelijk één voor één voor verhoor, waar ons al direct blijkt hoe zwaar men ons ook mocht verdenken, ze geen enkel bezwarend feit tegen ons hebben kunnen vinden. Wel moeten wij soms omtrent het een en ander wat nader uitleggen, doch daar lijdt niemand enige schade van. En het enige vaststaande feit tegen ons is, dat we niet vrijwillig voor de weermacht hebben gewerkt en we daar als 3 broers voor ondergedoken zijn. Verder is dan vast komen te staan dat we nergens wat mede te maken hebben betreffende de illegale beweging, en dat we buiten alle medewerking daartoe staan en dat we slechts gewone onderduikers zijn, zodat de overval op ons huis slechts aan een misverstand te wijten was, terwijl wij met zijn 3en als broers plus onze buurjongen veroordeeld werden om verplicht werk in Nederland uit te voeren, wat we dan ook als een zeer lichte straf beschouwden. (Dit) terwijl de andere huisgenoten nu onder geleide van SS-soldaten midden in de nacht weer naar huis teruggedracht werden, waar toen nog 35 soldaten in en om het huis lagen en alles wat hun goed voorkwam weggekaapt hadden.

Voor ons brak nu een lange voorarrest in gevangentijd aan. Terwijl ze in de nacht van 23 op 24 november bij ons thuis voor de tweede maal een overval deden, nu omdat ze verklaarden dat er 3 joden bij ons thuis zouden verkeren. Ook ditmaal werd het een zeer nauwgezet onderzoek, doch het is niet anders dan een Wonder Gods dat ondanks al hun zoeken, ze wel tot aan de schuilplaats werden toegelaten, maar hun dan gelijk als van Godswege hun dan een 'tot hier toe en niet verder' werd toegelaten.

RAPPORTAGE VAN HENDRIKUS VLIETSTRA VANUIT DE GEVANGENIS

"23 november. Om plusminus 20 minuten voor vijf vertrekken we per overvalwagen naar Hoogeveen, waar men ons met zijn 4'en in een 1-persoons cel sluit, na van te voren er de daar nog aanwezige dekens uit te halen, omdat naar men zei deze te goed voor ons waren. Deze eerste dag worden we niet gelucht. De wacht blijkt echter goed te zijn. Hoewel we officieel geen voeding krijgen, geeft deze wacht het ons van thuis bezorgde brood. Het vlees hebben ze zelf voor ons gesneden, terwijl ze ons ook nog warm eten bezorgen. 's Avonds delen ze ons ook nog mede dat wanneer de nieuwe wacht ons vraagt of we eten hebben gehad, we dit ontkennend moeten beantwoorden, daar men ons daar geen eten zal verschaffen. Enige ogenblikken later komt de oude en de nieuwe wacht weer samen voor de deur. De nieuwe commandant doet ons dan de etensvraag, welke we volgens afspraak beantwoorden, wat ook wel zeer juist bleek te zijn."

Het toenmalige politiebureau aan de Grote Kerkstraat, met achterin, rechts de toegang tot twee cellen. Deze werden gebruikt voor de broers Vlietstra.

Over de tocht naar de cel in Hoogeveen vertelt Hendrikus in de aanvulling van januari 1982: *"Het zal zo ongeveer drie uur in de morgen zijn als we opdracht krijgen om ons gereed te maken voor vertrek. Even later moeten we mee naar buiten. Daar staat dan een vrachtauto met een open laadbak en krijgen we de opdracht om daarin plaats te nemen. Drie mannen gaan in de cabine zitten terwijl naast ons de wagen ook vol is met soldaten, allen goed gewapend. Onderweg naar Hoogeveen wordt nogal vaak geroepen om te stoppen, want elk ogenblik meent men wel ergens een verdacht lichtje te zien branden. Hoewel wij in dezelfde vrachtwagen zitten ontdekken wij nergens iets verdachts. Zo arriveren we dan in Hoogeveen en stopt de auto aan de Grote Kerkstraat, voor het oude politiebureau, waar nu de westelijke vleugel van de Technische school staat. (Notitie 2021: Ook al weer afgebroken, nu Tamboerpassage.)*

Daarop worden we het politiebureau binnengebracht. Een celdeur gaat open, de ons begeleidende officier knipt het licht nog even aan en als hij ziet dat er zich nog dekenen in de cel bevinden grijpt hij die eerst weg met de woorden: "die zijn te goed voor jullie terroristen. Dan gaan we de cel in met zijn vieren. Aan de buitenkant worden de grendels voor de deur geschoven en de sleutel wordt omgedraaid; de soldaten verdwijnen en we zijn weer alleen. De houten krib biedt plaats voor ons als zitplaats en zo zitten we daar in het donker enkele uren te wachten tot de nieuwe dag aanbreekt."

"Wij, in de cel, blijken in een soort vergeetboek te zijn geraakt, want er wordt niet naar ons omgekeken. Onze verblijfplaats heeft een totale grootte van circa 240 cm lengte en 150 cm breedte en ongeveer 270 cm hoogte. Op een hoogte van circa

255 cm zit aan de achterzijde een heel klein rond ruitje van erg dik glas, daardoor het daglicht naar binnen valt. Het gehele inventaris bestaat uit een houten krib aan de wand, waarop een stromatras ligt. Verder staat er nog een grote emmer in de cel, waarin we onze behoeftes kunnen doen. Meer is er niet aanwezig. Hoe we ook op de celdeur kloppen, niemand blijkt enige belangstelling voor ons te hebben. Het is reeds diep in de namiddag wanneer tenslotte een soldaat komt kijken wat er gaande is. We vertellen hem dan dat we de vorige dag zijn opgepakt als gewone onderduikers en dat we na die tijd geen eten meer hebben gehad.”

(We vervolgen met de basisnotities en zullen eventueel weer aanvullen.)

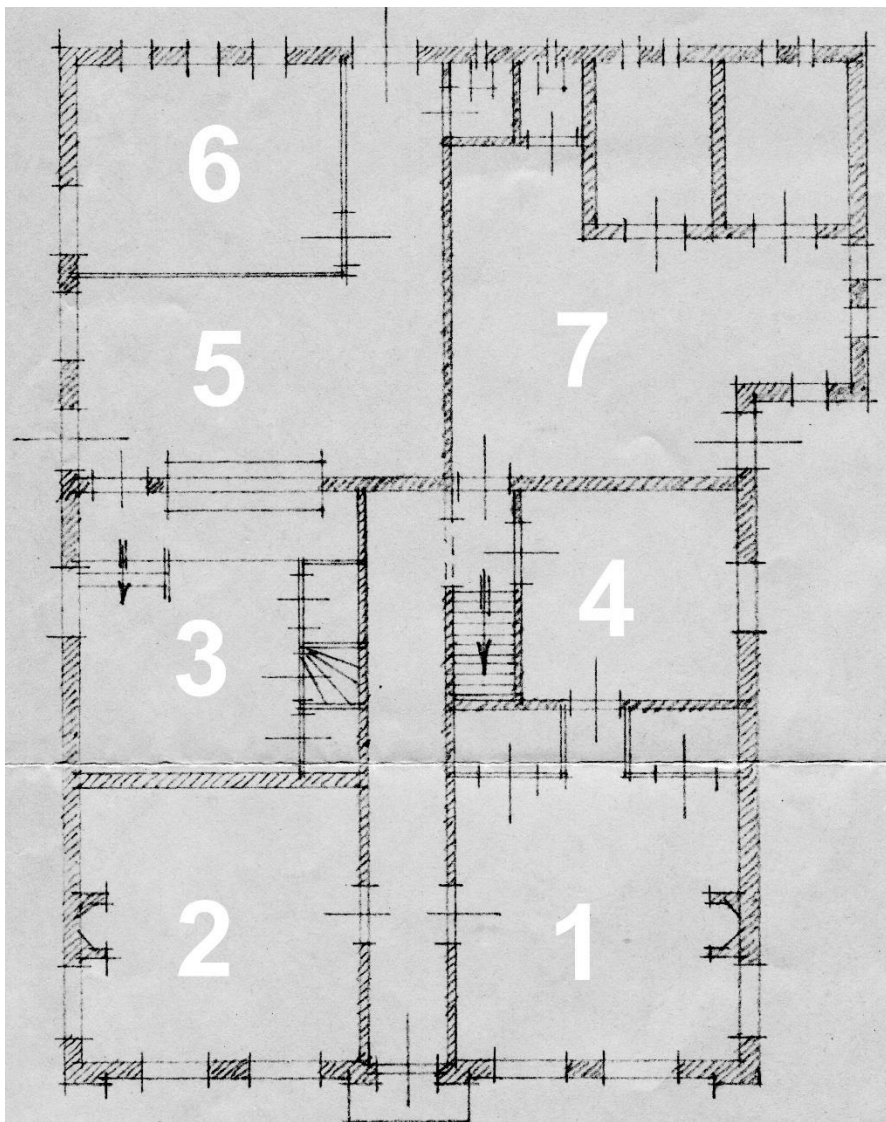
“24 november. De afgelopen nacht slecht geslapen, op het zeer weinige stro dat we tot onze beschikking hebben. De jassen hebben we over ons gelegd. Nadat we het stro enigszins opgeruimd hebben, wordt het luik in de deur geopend en de nieuwe commandant werpt ons elk een halve kug toe. Op mijn vraag of we een mes mogen hebben, om het te snijden, krijgt ondergetekende ten antwoord: je wilt zeker ook nog wel boter hebben. Toch krijgen we die dag nog een keer koffie en worden we gelucht. Des namiddags worden we echter gescheiden. Daar de andere cel is leeggekomen worden Piet en Johan daar in gebracht. Hoewel we 's avonds geen nat of droog krijgen slapen we deze nacht toch wat beter, daar we nu niet zo beknelde meer liggen.” Johan is dezelfde als Hendrik Nijmeijer, en hij heet voluit Johan Hendrik Emanuel Nijmeijer.

“25 november. Nadat we onze liggerij wat opgeruimd hebben, komt de commandant weer voor het luik, waar hij voor ons tweeën de kug doorsnijdt, en we er tevens ons rantsoen boter bij ontvangen. Doch ontvangen we geen koffie. Voordat we gelucht worden krijgen we de zeer ernstige waarschuwing om vooral niet te lopen, daar de commandant politie is geweest, en niet erg graag misschien. Na deze waarschuwing geeft hij het commando 'klaar'. Dan gaat de deur open en wij stapen recht op de banjonetten van de wachtsoldaten af. Ook de commandant heeft de pistool in de handen zo worden we als zware misdadigers gelucht. Ook vragen we nu of we nog niet wat koffie of water mogen hebben, waarop ons beloofd wordt dat we des middags wat warm eten zullen ontvangen. Toch wat komt, maar geen warm eten, noch koffie, noch water. Als de avond komt eet ondergetekende met Henk en maken we ons gereed tot slapen. Doch toen we daar mede gereed waren, werd de deur geopend en kwamen Piet en Johan weer bij ons in de cel, zodat we weer erg bedrukt moeten slapen. In de andere cel is inmiddels weer een gevangene binnengeleid, een zogenaamde rottenführer.”

“26 november. Nadat we op gewone wijze onze slaapgelegenheid opgeruimd hebben, komt de wacht en bezorgt ons rantsoen brood, gesneden en besmeerd, ook koffie. Bij de luchting gaat deze keer de commandant niet mee, doch alleen 2 soldaten. Wel worden we nu ook streng bewaakt, maar dat zijn we wel gewend. Ook krijgen we deze middag weer warm eten en ook 's avonds worden we weer verzorgd.”

“27 november. Ook deze dag hebben we weer een goede wacht. De commandant lijkt wel een boer maar is van een goed karakter en we krijgen er ook wat nieuw stro bij, zodat we beter kunnen slapen. Ook is de bewaking niet zo streng meer. Wij worden niet meer zoals boeven behandeld. Deze wacht is dan ook nog beter dan de vorige.”

Met behulp van een bouwtekening uit 1941 kunnen we alle kamers van het politiebureau duiden, zoals deze in gebruik waren tijdens de oorlogsjaren. We zien: 1.Het kantoor van de chef 2.Het lokaal van de manschappen oftewel het wachtlokaal 3.Ruimte voor administratie of overleg 4.De verhoorkamer 5.De schuur 6.Bergruimte 7.Het portaal met links twee toiletten en rechts twee cellen. Dit achterste gedeelte was in de oorlog in gebruik bij de Duitsers, zoals we uit Hendrikus Vlietstras notities kunnen opmaken, die er een wisselende bezetting aan bewakers plaatste.

“28 november. Met de wacht gaat het weer. De commandant zelf zien we haast niet, doch de beide soldaten die ons bewaken en ons verzorgen zijn zeer goed voor ons. De één, met een lapje op de neus, slaat ons vriendschappelijk op de schouder en gelooft ook niet dat wij iets slechts gedaan hebben en dat we er nog wel gemakkelijk af zullen komen. De bewaking is dan ook meer een formaliteit, zij zijn niet bang dat we weg zullen lopen. De behandeling welke deze dag ontvangen is dan ook prima. Zelf ook de soldaat met het lapje op de neus des avonds ons nog even bezoeken en geeft ons dan nog elk afzonderlijk de hand ter afscheid.”

In de uitwerking van januari 1982 lijken data door elkaar gehaald te zijn, waardoor een notitie over ‘de soldaat met een lapje op de neus’ bij de 25^e terecht is gekomen. We lezen in de oorspronkelijke blaadjes toch echt over de 28^e. Hier past dan ook de toevoeging: *“Bij de verzorging krijgen we deze avond bij ons brood niet alleen boter, maar zelfs ook kaas als beleg. Voordat die soldaat met het lapje op de neus deze avond weggaat, waarschuwt hij ons, dat, wanneer ze ons willen laten tekenen voor de SS, dat we dat niet moeten doen, want de SS is ook één grote rotzooi, terwijl ze er ook ‘s nachts veel op uit moeten en ze vermoedelijk binnenkort ingezet zullen worden in Hollandscheveld om die groep af te lossen.”* We krijgen door de toevoeging de indruk dat de bewaking bestaat uit SS’ers van de Landstorm Nederland, het zelfde legeronderdeel dat ook in de school te Hollandscheveld lag.

“29 november. Ook deze dag hebben we weer een hele beste wacht. Een nog jonge commandant van ruim 20 jaar, intellectueel en heel vriendelijk. Zelfs belooft hij zijn best te doen om voor ons nog dekens te verkrijgen, zodat we ook deze dag over de wacht bijzonder tevreden kunnen zijn.”

Toevoeging 1982, volgens de reconstructie passend bij de 29^e november: *“Als we deze middag de cel verlaten voor de luchting staat daar de bevelvoerende officier ook juist en krijgen de ons toegewezen begeleiders een strenge berisping omdat ze, in plaats van met het geweer te staan, zo gewoon, met het geweer los in de handen, op de tafel zitten. Als we na de luchting weer in de cel zijn en ik uit verveling eens door het kijkgaatje wil zien, dan zie ik plotseling aan de buitenzijde een oog dat ons bespioneert. We schrikken even, want het betekent eigenlijk dat ook de ánder weer dat hij ontdekt is. Dan worden de grendels weggeschoven en de deur geopend en in de celdeur staat dan de Duitse officier. Terwijl hij ons woedend aanziet, snauwt hij ons toe “Roesen in Hollandscheveld”. We begrijpen op dat moment helemaal niet wat hij bedoelt. Als we dan ook niet-begrijpend de schouders ophalen, gooit hij met een smak de deur dicht en vergrendelt hem, waarna hij kwaad wegbeent. Ondertussen is het tot ons doorgedrongen wat zijn bedoeling was. Ze hebben namelijk ontdekt dat er ergens in Hollandscheveld Russen moeten zijn en daar zouden wij dan zeker wel méér van weten. Maar onze arrestatie en de beschuldiging toen tegen ons had niets met de Russen te maken.”* Vervolgens haalt Hendrikus herinneringen op aan de Russische vluchtelingen, die ooit door hen geholpen zijn.

“30 november. De commandant van de wacht, een persoon van al 45 jaar, blijkt erg zakelijk te zijn in de behandeling, en dan ook volgens het model van gevangene. Alles is even. In de namiddag bij de luchting blijken wij weer 2 bekenden als wacht-soldaten voor ons te hebben, welke het dan ook niet zo streng opnemen. Ook deelt de commandant ons nog mede dat we zeer spoedig dekens zullen ontvangen, wel-

ke ons tot grote vreugde nog dezelfde avond worden verstrekt, en wel 4 in getal. Dat is elk één."

"1 december. Bij de eerste oogopslag lijkt de commandant voor ons niet al te vriendelijk te zijn, wat maar al te waar blijkt te zijn. Ook willen wij trachten om met de familie in contact te komen. Met de eerste luchting doen wij daartoe een verzoek tot de arbeider Boer om te trachten om met de familie in verbinding te komen, wat ons ook wonderwel gelukt. Nog dezelfde middag krijgt Johan nog bezoek van zijn moeder en één zijner zussen, welke hun mogen spreken onder toezicht van de Kozak, hoewel deze geen Nederlands verstaan kan. Op de klachten van Johan betreffende zijn wonden wordt Johan de gelegenheid gegeven om des avonds onder geleide van een bij uitstek beste soldaat naar de zieken revier te gaan om zich daar te laten behandelen en verplegen, wat voor Johan wel wat een komische zijde had, zodat Johan het plan opvat om nog eens de dokter te bezoeken, wat hem evenwel niet gelukt is."

In de uitwerking van januari 1982 wordt de mededeling van Boer gekoppeld aan een veel breder verband. We lezen dat de heren Vlietstra en Hendrik Nijmeijer zich na luchting mochten wassen in het waslokaal van de openbare school, naast het politiebureau, en dan: *"Daar wagenmaker Boer van de Alteveerstraat daar voor de SS gedwongen bezig is met reparatiebezigdheden en de wachten niet zo streng op ons letten, vertellen we hem wie we zijn en vragen we hem of hij dat even door wil geven aan zijn buurman J. Jonkman, die een neef van ons is. Die kan dan op zijn beurt onze ouders inlichten waar wij in gevangenschap verkeren. Als deze avond het eten achter de rug is komen er een paar soldaten aan de cel en moeten Piet en Hendrik mee. De officieren zijn nu niet aanwezig en dan wordt hun opgedragen te helpen bij de grote afwas. Overdag wordt de afwas en het schoonhouden en andere karweitjes gedaan door enkele NSB-meisjes uit Hollandscheveld. Die meisjes hadden de soldaten verteld dat wij gearresteerd waren omdat we wapens in ons bezit hadden. Dan stelt plotseling één van de soldaten de vraag of we zijn opgepakt omdat we vuurwapens in het bezit hadden. In spanning wachten ze op het antwoord dat komt. Tot hun grote verbazing bekent Hendrik het bezit van vuurwapens, maar dan voegt hij er aan toe dat die ons afgenomen zijn omdat we geen lucifers mee mochten nemen in de cel. Een bulderend gelach is hun antwoord op deze 'bekentenis'".*

Op de avond van de dag dat Johan bezoek kreeg, kreeg de hele groep (Hendrikus, Piet en Henk) en de buurjongen (Johan/Hendrik) nog een cadeautje van de wacht. Dat stukje hoort hier dus ook bij, bij 1 december:

"Deze avond na het eten zoeken we onze zeer nauwe slaapgelegenheid weer op. We moeten bij wijze van spreken als haringen in een ton stijf tegen elkaar aan liggen en dan ook nog wel allen op dezelfde zij. We kunnen zelf geen licht aan schakelen. Daarom moeten we steeds al vroeg ons zeer dunne strolager opzoeken. Maar deze avond, het zal omstreeks acht uur geweest zijn, gaat plotseling het licht aan en gaat de celdeur open, waarin twee soldaten een flinke grote teil naar binnen brengen. Nieuwsgierig als we zijn willen we wel eens weten wat er wel in die teil zit. Dan blijkt dat we een reuze meevaller hebben, want op de bodem van de teil zit nog een dikke laag roggepap en nog wel met suiker ook. Ook voor de benodigde lepels is gezorgd. Sinds onze gevangenschap hebben we geen pap meer gehad en dan

nog wel zo'n grote hoeveelheid. Met zijn vieren weten we er wel raad mee en het duurt dan ook niet lang of we hebben alles naar binnen gewerkt. Even later hebben we onze rustplaats weer ingenomen, want je kunt nooit weten wanneer ze het licht weer zullen uitschakelen. Dan duurt het nog een poosje voor de beide soldaten terugkomen om de teil weer op te halen. We horen hen tegen elkaar grinniken dat het ons toch maar gelukt is om de gehele inhoud naar binnen te werken."

In onze reconstructie (vergelijking van basisnotities en latere uitwerkingen) komen we erop uit dat die avond nog iemand naast hen in de cel kwam: *"Het zal deze avond zo ongeveer half elf zijn geweest, dat de andere cel naast ons ontgrendeld wordt, en er een lastige dronken soldaat in geduwd wordt. In het begin gaat hij nogal flink tekeer, overeenkomstig het spreekwoord "als de wijn is in de man, is zijn verstand in de kan...." Maar tenslotte keert eindelijk de rust weer. Hij kan zijn roes uitslapen."* Terug naar de basisnoties, gemaakt in de cel zelf:

"2 december. De morgen verloopt weer als gewoon. Deze dag verwachtten we bezoek van thuis. Hoewel de commandant ons normaal behandelt, lijkt het ons geen geschikte vent. Nadat we gelucht, gewassen en WC geleegd hebben en het mid-dageten op hadden, krijgen we het verwachte bezoek. Vader en moeder met ver-schoning voor ons. Johan krijgt nu bezoek. Dit bezoek gebeurt weer onder toezicht van de Kozak, welke ons de belofte geeft dat we elke stonde een sigaret buiten de cel mogen roken. Maar ja, beloven en doen zijn twee. Tenminste, in dit geval kwam de belofte niet uit. Deze dag hebben wij slechts alleen 's morgens gelucht en dus kwam er van het roken ook niet deze dag. Toch was het een goede dag, omdat wij onze ouders ontmoet hadden. Des avonds omstreeks 10 uur komt er plotseling de wacht met nog een persoon, welke naar zijn zeggen half militair, half burger is, en welke bij ons in de éénpersoons cel ingeloodst wordt. De andere morgen blijkt het en wachtsman uit Noorwegen te zijn, welke bij vergissing gearresteerd werd."

De 'Noor' was volgens Hendrikus' aanvulling na sperr-tijd opgepakt: *"Hij is namelijk met vakantie naar huis geweest en is nu in Hoogeveen gestrand, op weg naar Noorwegen, waar hij dienst doet als wachtman. Bij zijn arrestatie heeft hij direct al gevraagd om de leiding te spreken te krijgen, want hij voelt zich wel erg genomen om als wachtman – en dus partijlid – in de cel te moeten. Het duurt dan ook niet lang of de wachtman mag ons nog voor de nacht verlaten."*

Het was op deze dag, de dag dat 's avonds de Noor in de cel kwam, dat volgens de aanvullende notities van januari 1982 de dronken SS'er weer kon vertrekken, zodat diens cel dus voor de Noor weer vrijkwam. Over die dronken SS'er vertelde Hendri-kus over deze dag, en we beginnen met de beschrijving van het morgenritueel.....:

"Deze morgen weer het zeer dunne laagje stro onder de brits geduwd en met de stozak die 's nachts dienst doet als deken en overdag als stoffer om de vloer aan te vegen, de laatste resten opgeruimd. Onze morgenmaaltijd is juist ten einde als er in de cel naast ons ook beweging komt. De soldaat vertelt dat hij de vorige avond te diep in het glaasje heeft gekeken en dat hij daarom in het hok terecht is gekomen. Bij de soldaten bekleedt hij zo ongeveer de rang van korporaal. Maar op zijn beurt wil hij ook wel eens weten waarom wij daar eigenlijk vast zitten. Nu, dat is nogal gauw verteld, want de reden waarom wij hier in de cel zitten is, omdat we niet in het bezit waren van een vrijstelling voor de OT. Hij vindt dat niet zo'n misdaad en

vermoedt dat we binnenkort wel overgeplaatst zullen worden naar de strafkolonie van de OT te Assen. Ook hem bevalt het militaire leven niet zo best en volgens zijn zeggen zou ook hij het wel eens zo bont willen maken dat ze hem kwijt willen. Dan kunnen ze ook hem naar de strafkolonie sturen en als gewezen SS'er zal hij daar dan bewakingsdiensten doen." Daarna kwam het bezoek voor de jongens Vlietstra.

Wat Hendrikus Vlietstra niet vertelde, was dat hij tijdens zijn verblijf in de cel doorlopend aantekeningen maakte. Hij had briefjes, uit een klein notitieboekje, en hij had een potlood bij zich. Potlood was de meest gangbare vorm van schrijven, in die dagen. De aantekeningen die we hier dus doorlezen, zijn gemaakt in de cel. De beschrijvingen van de wacht en de gebeurtenissen zijn dan ook exact zoals ze in die dagen door de gevangenen beleefd en geobserveerd zijn. Met het verschonen van de kleren, bracht moeder ook nieuw papier mee en met het overnemen van de vervuilde kledij gingen ook de beschreven notitieblaadjes mee terug. We weten dit, omdat Hendrikus Vlietstra dit later vertelde aan onder andere zijn dochter Klarie, die dit als uitleg gaf bij het overhandigen van de oorspronkelijke notities voor nader onderzoek. Uit deze werkwijze weten we ook dat Hendrikus Vlietstra sommige dingen niet verteld c.q. niet genoteerd zal hebben. Als de briefjes ontdekt zouden worden, zou een en ander belastend kunnen zijn. Vandaar dat we zoveel extra's vinden in de uitwerking van januari 1982. Over het bezoek van vader en moeder vertelt hij daarin:

"We rekenen er wel op dat we deze dag met de familie in contact zullen komen, gezien het feit dat het bericht van onze gevangenschap daar wel is doorgedrongen. We hoeven er niet zo lang op te wachten. Als we gepraat horen op de gang duurt het niet lang of de celdeur wordt geopend en we kunnen onze ouders ontmoeten. De Kozak, dat is de Duitse officier die ons toeschreeuwde van de 'Roessen in Hollandscheveld' en door ons onderling zo betiteld wordt, geeft daarna opdracht aan de soldaten die ons bewaken, goed op te letten wat we met elkaar bespreken. Maar in dat opzicht kan hij wel gerust zijn, want we zijn op onze hoede. Bij onze ouders thuis blijkt alles weer zijn gewone gang te gaan. Als ik bij deze gelegenheid moeder vraag, als zich nog eens een gelegenheid tot bezoek voordoet, een dikke trui uit de kast voor mij mee te nemen, zegt moeder dat dat niet kan, want er is de laatste tijd zoveel weggeraakt..... dat antwoord geeft ons genoeg te denken over de wijze waarop de SS heeft huisgehouden in onze ouderlijke woning. Het is eigenlijk maar een poesje dat we bij elkaar mogen zijn. Dan komt de Kozak weer zeggen dat we afscheid moeten nemen. De soldaten die ons om de beurten moesten bewaken wordt gevraagd wat we zoal onderling besproken hebben, maar ze moeten bekenen dat ze daar niets van begrepen hebben, omdat we uitsluitend dialect hebben gesproken."

"3 december. De wacht blijkt deze dag het niet erg nauw te nemen bij het verzorgen van brood, wel gesneden doch zonder boter. Doch Johan, die het in ontvangst neemt, maakt de wacht direct op deze tekortkoming attent en dreigt het de kozak mede te delen, het welk tot resultaat heeft dat we niet alleen het ons toekomende rantsoen boter, doch ook als beleg nog worst ontvangen. Na gegeten en gelucht te zijn, moet de Noor weer bij de heren komen. Het nog niet door hem geheel opgebruikte brood laat hij dan achter, hetwelk wij opeten, als hij niet blijkt terug te komen. Door de wacht worden wij echter na de middag geheel vergeten. Eerst laat in de avond krijgen wij bezoek van nog één van de wachtsoldaten, welke ons dan nog

koffie verschaft en ons nog een strozak bezorgt, waarop schrijver dezes deze nacht voor het eerst eens goed geslapen heeft, sinds gevangenschap."

"4 december. Nadat we met het eten de eerste kennismaking met de wacht hebben, welke niet tegenvalt, komt nog weer een andere meneer weer eens voor de zoveelste maal onze namen te noteren. Deze scheen nogal vriendschappelijk te zijn. Nadat ik met Henk gelucht en gewassen zijn, en weer in de cel aanwezig, komt er plotseling een voor 't loket met de vraag met hoeveel we zijn, waarop we mededelen van in totaal vier, waarvan 2 in 't waslokaal. De beide anderen zijn nog maar juist aanwezig, dat ze weer bij de cel komen. Dit keer komen ze om ons op te halen. Zonder vraag waarheen wordt medegedeeld dat we naar Assen op transport gaan, waarop we onder geleide naar een grote autobus worden geleid, waarmede we naar Assen worden vervoerd. Ook is er nog een andere Hoogeveense gevangene onder. In Assen gaan we eerst bij de Beauftragte op bezoek en daarna worden wij door vervoerd naar het Huis van Bewaring.

Deze busreis is uitvoeriger uitgewerkt in een uitgetikte latere versie, waarin Hendrikus Vlietstra in alle vrijheid de zaken toe kon voegen, die hij in oorlogstijd nog niet aan papier kon toevertrouwen. We lezen in de versie van 1982:

"We mogen de door ons ingeleverde spullen, zoals zakmes, lucifers en enkele andere eigendommen weer in ontvangst nemen. We worden dan onder militaire geleide naar de Kerkstraat gebracht, waar een DABO-bus klaar staat die ons, naar we al gauw merken, naar Assen zal vervoeren. Behalve de buschauffeur zijn er ook nog enkele andere burgers, die de reis naar Assen mee zullen maken, maar die zitten allen vóór in de bus. Ons wordt een plaats achter in de bus aangewezen, met een officier en enkele soldaten voor begeleiding. Ook Geert St., die evenals wij een gevangen e is, hebben ze vanuit Hollandscheveld meegenomen, als opgepakte onderduiker. Van de begeleiding mogen we gerust met elkaar praten en zo horen we van Geert dat ze deze morgen alle scholen en openbare gebouwen in Hoogeveen reeds langs gereden zij nop zoek naar vier burgergevangenen, tot ze ons dan eindelijk gevonden hadden. De chauffeur is niet alleen de bestuurder van de bus, maar ook de stoker. Achter aan de bus is een klein wagentje gekoppeld, waarin berkenhout verbrand wordt. Wegens benzinetekort rijdt deze bus op houtgas, dat via een leiding naar de motor gaat. De bestuurder moet wonderweg nog enkele malen stoppen om de kachel op te stoken.

In Assen aangekomen worden we eerst naar een groot huis gebracht, waarna één der geleiders even naar een andere kamer gaat om met de chef te spreken. Al spoedig horen we onze bestemming: Het huis van Bewaring. Enkele minuten later komen we bij het gebouw aan, met zijn getraliede ramen en sterke, zwaar beslagen deuren. De wijze waarop we hier door de bewakers worden ontvangen overvalt ons wat. Nee, hier worden we niet ontvangen als terroristen of saboteurs. Als de kok even komt kijken zegt de portier tegen hem: "Denk er om, voor vandaag voor vijf jonge kerels méér snert!" We weten haast niet hoe we het hebben, bij deze ontvangst. Maar eerst moeten we naar het bureau om ingeschreven te worden. We moeten dan meteen enkele persoonlijke bezittingen, zoals zakmes, lucifers etc. inleveren, terwijl ons tevens wordt gevraagd om welke toegegeven feiten we hier zijn gebracht. Wanneer we bij die gelegenheid ook nog een poosje in een kleine wacht-

kamer hebben doorgebracht, zien we daar op de wand verschillende namen van hen die ook hier geweest zijn. Ook de namen van de gebroeders Thalen, die gelijktijdig met ons zijn opgepakt. Als we een poosje later door een bewaker worden weggebracht, vragen we of het niet mogelijk is om met meer dan één persoon in een cel opgesloten te worden. We worden daarin direct gerustgesteld er zijn zó veel gevangenen, dat het tonmogelijk is om éénpersoons cellen te gebruiken.”

(Tot zover deze inlassing. Het lijkt erop dat de Nederlandse SS en de Duitsers een beetje met de gebroeders Vlietstra en de buurjongen in de maag zaten. De ‘terroristen’ gingen direct door naar het Huis van Bewaring in Assen, maar wat deed je dan met OT-weigeraars? Dan maar naar een cel op het politiebureau in Hoogeveen. En daarna? Ze waren de jongens kwijt, lazen we. En we lazen ook dat het gevangenvervoer gewoon via de reguliere lijndiensten ging, de lijnbussen van de DABO. Geert St. was volgens een latere versie Geert Streutker van Alteveer. We gaan nu weer verder met de oorspronkelijke notitieblaadjes van Hendrikus Vlietstra, vanaf de aankomst in het Huis van Bewaring:)

“Daar aangekomen worden wij vriendelijk ontvangen en staat de snert reeds op ons te wachten. Waarna we aan de verschillende formaliteit te hebben worden we tenslotte naar zaal 43 geleid, waar we ook tot de ontdekking komen dat vele bekenden van ons ook daar reeds geweest zijn. Nadat we daar plusminus $\frac{3}{4}$ uur geweest zijn, worden wij als 3 gebroeders eruit geroepen en worden we naar cel 21 geleid, alwaar ons wordt medegedeeld dat men ons bestemd heeft om te helpen als hulppersoneel. Henk krijgt de keuken als zijn deel. Piet waterdragen en alle andere karweitjes, en ik zelf voor de kachels, met deze mededeling. Nadat we nadat we van brood rantsoen ontvangen en gegeten hebben en we ons bed in gereedheid brachten, krijgen we de verrassing van nog een fijn etensblik met snert, welk we lekker verorberen, waarmee we daarna tenslotte om 8 uur ter ruste gaan. Elk apart op een strozak. Wat een weelde voor ons.”

“De volgende dag brengt onze dagtaak ons wel iets verandering voor ons. De eerste dag gaat mij de kachel welke hoort bij de keuken veel te gauw uit, voordat het mij gelukt hem werkelijk op gang te krijgen. Des namiddags gaan Piet en ik de WC-emmers legen, terwijl Henk met het keukenwerk helpt. Maar ja, alles went. De volgende dag gaat het al weer beter en zo worden wij zo zachtjesaan in het werk ingewijd en leren we de bewakers ook kennen, en elke dag helpen we het eten rondbrengen en zo zien we dan nog geregeld enige bekende gezichten, en we hebben een mooie afleiding in het werk. Zo verloopt de ene dag na de andere, doordat we bij het keukenhulp ingedeeld zijn worden we des ’s morgens ook wat eerder gewekt, dan de anderen. Zo al 20 over 7, of half 8.”

“Eén morgen maakt daar echter een uitzondering op. Trouwens toen was er alles anders. Toen werden wij des morgens om plusminus 7 uur gewekt en wel door een als SD verkleed persoon, met nog enkele andere personen op de achtergrond. Deze zogenaamde SD, gewapend met een revolver in de hand, vroeg ons afzonderlijk naar onze namen, waarop we die mededeelden, en iemand daarop zeide van ‘niets bijzonders’, en zij daarop weer verdwenen. Kort daarop hoorden we een groot geloop op de gang en toen het vertrek van een auto, waarop ik mijn broers mijn vermoeden mededeel, namelijk een overval op de gevangenis, het welk ook bewaarheid werd. Om plusminus half 8 komen enige bewakers met een werkelijke

SD'er bij ons ter informatie. Ook horen wij nu hoe de SD bijzonder verbitterd is op de bewakers. Alsof die het helpen kunnen. Ook worden wij om plusminus 8 uur er uit gelaten om te helpen. Wel worden wij soms weer tijdens ons werk even verwijderd om de SD, die nog steeds op de bewakers aan het razen zijn, en zodoende wordt het eten wat later rondgebracht, dan anders. Alles is trouwens later, terwijl de kok zijn keuken voor deze ene dag voor de cel moet inruilen, en er ook niet gelucht wordt, terwijl deze dag verscheidene cellen de deur van geopend is. Ook blijken enige celsleutels verdwenen, wat voor de bewakers wel eens moeilijkheid oplevert, terwijl Henk en ondergetekende des avonds vele stozakken naar de zolder terug transporteren en de dekens weer naar de bewaarplaatsen brengen.”

In de basistekst lezen we echt van SD, in de bewerkte versie lezen we soms SD en soms SS. Vervolgens vertelde Hendrikus Vlietstra zijn herinneringen aan de overval als volgt:

“Het zal denkkelijk zo omstreeks 7 december zijn. We bezitten geen kalender en alle dagen zijn bijna eender. We weten vaak niet welke dag van de week het is. Het is nacht. Omdat er weinig verkeer is vanwege de benzineschaarste en 's nachts binnen de sperr-tijd alleen militair verkeer mogelijk is, horen we weer een zware wagen stoppen in de omgeving van de gevangenis. Enkele ogenblikken later horen we voor in de gang geloop en gepraat. In deze korte dagen is het zó lang donker. Zou het dan toch al zó laat zijn, dat onze dagtaak begint? Ook op de gang flitst het licht aan. Dan horen wij dat ze met de sleutel de eerste cel naast ons, waar zich ook de bibliotheek bevindt geopend wordt. Er wordt wat gepraat, waarna de deur weer wordt gesloten. Een paar seconden later gaat het licht in onze cel aan en wordt de deur geopend. We liggen alle drie nog op bed wanneer niet een bewaker, maar iemand in het uniform van de SS in de deuropening verschijnt en ons één voor één vraagt naar onze naam. Als we onze naam noemen horen we dat een tweede persoon op de gang dan zegt: “Niets bijzonders!”

Dan volgt cel 23 en ook daar gaat het ongeveer als bij ons. Maar dan horen we plotseling de nummers van twee cellen, waarbij gezegd wordt: “Die moet leeg!” Dan gaat ons een licht op! Wat er nu gebeurt is een overval van het ondergronds verzet, waarbij ze verkleed zijn als SS'ers. Ze gunnen zich geen tijd om alle cellen langs te gaan. In een uiterst snel tempo gaat daarop de groep, nu vermeerderd met 29 gevangenen wier leven in direct gevaar verkeert, door de gangen naar de uitgang en naar buiten. De gereedstaande vrachtwagen rijdt daarna direct snel weg. Omdat alles zo snel moest gaan, hebben de achterste cellen boven en de grote zolderkamer, waar zich circa 25 man bevindt, niets van de overval gemerkt. Dan wordt het weer rustig. Het zal zo ongeveer drie uur in de nacht geweest zijn. We kunnen dus nog wel enkele uren gaan slapen.

Het was omstreeks zes uur in de morgen toen de lichten weer aanflitsten, onze celdeur weer geopend wordt en er weer een militair in de deuropening verschijnt, in het bekende uniform van de SD. Deze is dan ook werkelijk van de SD en hij stelt ons de vraag of we deze nacht ook bezoek hebben gehad. We beantwoorden dat bevestigend. Er heeft een militair in de deuropening gestaan, die naar onze namen heeft gevraagd. Dan stelt hij ons de tweede vraag, of we ook weten wie die militair was. Neen, dat weten wij niet. Dan gaat de deur weer dicht en is de volgende cel aan de beurt.

Het duurt deze morgen wel wat lang voordat een bewaker ons komt halen voor de zo noodzakelijke werkzaamheden. Maar dan ontdekken we ook de grote bedrijvigheid die de SD aan de dag legt. Als de bewaker mij door de deur naar de kelder heeft laten gaan, sluit hij daarop direct de deur aan de buitenkant af. Het opstoken van de centrale verwarming neemt niet zo erg veel tijd in beslag. Als ik daar mee klaar ben ga ik op de keldertrap zitten wachten tot men de deur weer zal openen. Maar op slechts één meter van mij af, aan de andere kant van de kelderdeur op de gang, staan de SD'ers te vloeken en te tieren tegen de bewakers, die het deze nacht niet hebben kunnen verhinderen, dat zo'n grote groep van de meest zware gevallen hun ontlopen is. Nog nooit voor die tijd en ook niet ná die tijd heb ik mensen zó verschrikkelijk te keer horen gaan als toen en dan zo'n lange tijd aaneen.

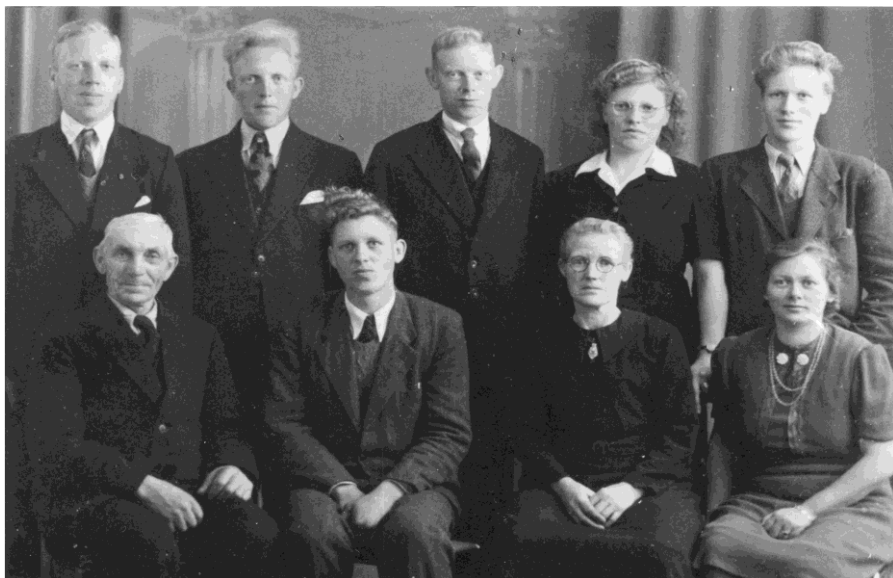
Ik heb zeker veel meer dan een half uur daar op de keldertrap doorgebracht. Als we later op de gang zijn voor onze werkzaamheden, zien we hoe twee bewakers, die de afgelopen nacht dienst hebben gedaan, deze dag hun vrijheid moeten inruilen voor een gevangeniscel. Alleen voor de hoognodige werkzaamheden mogen we deze dag buiten onze cel zijn. Uit de onderlinge gesprekken van de bewakers vangen we wel op dat de SD hen als zodanig niets kan maken en hen niet verantwoordelijk kunnen stellen voor medewerking aan de ontvluchting van al die gevangenen. Wij merken wel dat zij het fijn vinden dat de overval zo goed gelukt is. Vanaf deze dag wordt een permanente bewaking ingesteld, vóór in de hal. Enkele timmerlieden bouwen daar een soort sluis, waar een zwaar bewapende wachtpost van de SD in komt. Alle in- en uitgaande verkeer moet deze sluis passeren."

Tot zover de uitwerking van januari 1982. De gebroeders Vlietstra kennen de bewoners van de cellen en het gebouw zo goed, dat ze weten wie er weg zijn, waaronder meester Zijlstra uit Hollandscheveld en Arnold Douwes. We vervolgen met de oorspronkelijke dagboeknotities:

"De andere dag begint het weer wat normaler te worden, doch de gewone bewakers schijnen nu niet meer voldoende te zijn. Er komen nu ook van de SD bewakers bij, met machinegeweren gewapend, terwijl verschillende versperringsmaatregelen worden genomen. Ook wordt een kamer, welke door de overval leeggekommen is, voor deze SD in gereedheid gebracht. In de loop van de avond moeten we weer heel wat strozakken, welke we een dag tevoren naar boven hebben gebracht, weer naar beneden gehaald, voor nieuwe gevangenen, welke nu arriveerden slechts enkele dagen later, en de lege plaatsen zijn weer bezet, en moeten we weer nieuwe strozakken telkens weer bijhalen. Enige dagen tevoren voor de overval hebben we als St.Nicolaasgeschenk nog wat stroop ontvangen, en wel plusminus 1 potje per 3 personen. Voor ons als keukenpersoneel kregen we nog een potje extra, plus 2 potjes stroop, terwijl we bij het cel-schoonmaken, waar de gevangenen uit gehaald waren door de overval, onder andere ook nog een potje, welke nog voor ruim de helft gevuld met stroop, ook nog ten geschenke kregen. Verscheidene ontvluchtten hadden zelfs geen tijd gehad om hun kleren aan te trekken, zodat men op de ene plaats jassen, en op een andere plaats weer een broek en meer dergelijke kledingstukken achterbleven.

Doordat de SD nu geregeld in het gebouw aanwezig was, en we deze heren geregeld ontmoetten, ons broodrantsoen niet zo overgroot was, kreeg Henk onder andere eens boverhammen, dik belegd met vlees van deze SD, welke samen in de

*cel opaten. En zo zachtjes aan nadert voor ons dan het tijdstip van waarop we ook weer deze gevangenis verlaten, na 2 maal elk en ondergetekende 3 maal onder-
vraagd te zijn door de SD. De derde ondervraging had ik te danken aan een kleine
leugen, welke na Piets onderzoek door mij gedaan bleek te zijn doch welke geen
onaangename gevolgen ten deel had. We hadden wel vernomen dat zo nu en dan
een groot transport tegelijk in de strafkolonne van de O.T. geplaatst werd, totdat we
plotselijk op 25 december de zekerheid hebben dat we nog de zelfde dag zullen
vertrekken. En ja, des namiddags, nadat al onze werkzaamheden gedaan zijn, en
we nog weer rustig samen in de cel zijn, komt het moment en worden we door een
bewaker weer gehaald, en worden we met nog 22 anderen te samen gebracht, en
ontvangen we allen afzonderlijk weer onze eigen ingeleverde spullen.”*

Vader en moeder Vlietstra na de oorlog, met hun gezin.